

καὶ Πατέρα εἰπόντες, Υἱὸν αὐτοῦ ἐννοοῦμεν. Ταῦτα δὲ ἢ διὰ μάλιστα δύναται, τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ὁμολογίαν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον ἔχουσα. Διὰ τοῦ Υἱοῦ γὰρ τὸ Πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, τὸν Πατέρα, ἐξ οὗ τοῦτ' ἔχει λαθῶν ὁ Χρῆστος, ἐννοοῦμεν, καὶ ὅτι πρὸς ἕτερον ἀναφέρει τὰ ἑαυτοῦ· τοῦτο καὶ ὁ Χρυσόστομος φησὶν ἐξηγούμενος τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· εἰ γὰρ ἐνταῦθα δι' αὐτοῦ, φησὶν, εἴρηται, δι' οὐδὲν ἕτερον εἴρηται, ἀλλ' ἢ ἵνα μὴ ἀγέννητον ὑποπτεύσῃ τις τὸν Υἱόν. Ἔστε καὶ κατὰ τοῦτον τὸν διδάσκαλον ἢ διὰ ἐπὶ

τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς γέννησιν ἡμᾶς παραπέμπει, καὶ τ' ἐκείθεν αὐτῷ τὴν τοῦ δημιουργεῖν τὰ ὄντα, καὶ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δύναμιν ἔχειν· καὶ δύναται μάλιστα πάντων σημαίνει τὴν τάξιν τὴν πρὸς ἀλλήλους Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ἀναγκαίως παραλαμβάνεσθαι. Ὡς γὰρ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς ἄκρα δυνάμεισ' ἰσότης, μᾶλλον δὲ ἄκρα ταυτότης, οὕτως οὐδὲν ἦτοον πρὸς ταύτην καὶ ἄκρα ἐστὶ τάξις, ἣν ἢ διὰ δύναται παραλαμβανομένη δηλοῦν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Auctoritates sanctorum doctorum qui hac præpositione

ῥητέον δὲ καὶ ὅπου τῶν ἑαυτῶν λόγων οἱ ἐξ Ἐφῶν Πατέρες, καὶ ἕτινες ἐπὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως ἐχρήσαντο ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τῆ διὰ. Πρῶτον μὲν οὖν ὁ θεῖος Ἀθανάσιος ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ λόγῳ Ἐλεγχος ὑποκρίσεως τῶν περὶ Μελέτιον καὶ Εὐσέβιον, Ἦν δὲ ἀδύνατον, φησὶν, ἐν τῇ τῆς Τριάδος δόξῃ τὸ Πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προσδικῶς ὅν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ Θεοῦ λεγούδ', ὡς λέγουσιν. Ἐπιστῆσαι οὖν ἄξιον, ὅτι περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ διδασκάλῳ, τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος, οὐ χαρίσματος τινος ἀνυποστάτου, καθὼς ἂν τινες φαίεν· καὶ ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ συμπληρωτικὸν τῆς Τριάδος εἶναι φησὶν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Τὸ τε γὰρ εἶναι τὸ ὑπάρχειν δηλοῖ καθαρῶς, καὶ τὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, καὶ μάλιστα τὸ εἶναι προσδικῶς· καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ

per utuntur : et probatio quoad causam significat.

δι' Υἱοῦ προσδικῶς εἶναι λέγειν αὐτὸ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν αὐτὸ λέγειν ἐστὶ. Εἰπὼν δὲ, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, οὐκ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἀποκλείει τὸν λόγον τοῖς λέγουσιν, ὡς διὰ τοῦτο φησὶ δι' Υἱοῦ, ἐπειδὴ τοῦ Πατρὸς ἐμνήσθη, ὀνόματος ἀναφορικοῦ τε ὄντος, καὶ πάντως οὐδὲν ἀπαιτοῦντος. Εἴχε γὰρ ἂν τινα λόγον ἢ πρόφασις εἰ καὶ μηδὲ τότε, εἰ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ εἴχε. Νῦν δ' οὐ τοῦτο φησὶν, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ. Ἐπειτα δὲ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ἐπὶ τῶν κεφαλαίων, οὐ ἐπιγραφῆ, Διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα υἱὸς τοῦ Υἱοῦ, φησὶν, ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ Τριάς μὴ νομισθῇ πλήθος ἀπειρον, υἱοῦς ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις, ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. Πρῶτον μὲν αὐτόθεν ἀπ' αὐτοῦ ζητήματός τε καὶ τῆς ἀκορίας, διὰ τί μὴ υἱὸς τοῦ Θεοῦ λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐστὶ

dicimus, subito in Patrem, cujus Filius est, monte reducimur; et cum Patrem dicimus, Filium statim intelligimus. Hæc autem maxime præpositio per potest ad principalem causam, teste beato Basilio, nos reducere. Per Filium enim dicentes Spiritum sanctum procedere, Patrem, ex quo Filius hoc habet, concipimus; et quod ad alium referi que sua sunt. Item Chrysostomus etiam illud Evangelii exponens, Omnia per ipsum facta sunt : Si enim hic, ait, per ipsum, dictum est, nulla alia de causa dictum est, nisi ne aliquis suspicetur Filium inge-

nitum esse. Quare, secundum hunc etiam doctorem, præpositio per, ad nativitatem ex Patre nos remittit, ut intelligamus illinc ei potentiam datam, cum universi creandi, tum Spiritus sancti producendi : et plus aliis potest scilicet præpositio per, ordinem Filii ad Patrem significare, quæ maxime necessaria est in Trinitate. Quemadmodum enim summa in eis potentie æqualitas est, imo potius summa identitas, ita nil minus etiam summus est ordo, quem ipsa per maxime potest, ut probatum est, significare. Et de his quidem satis.

CAPUT VI.

Dicendum autem, quinam Patres Orientales, et quibus in locis, de processione Spiritus sancti usi sunt ipsa, per, in Filio. Primum itaque divinus Athanasius, in sermone qui inscribitur : *Redargutio simulationis Melitii et Eusebii* : Erat autem impossibile, inquit, Spiritum inter Trinitatem cum gloria numerari, si non esset emanatus ex Deo per Filium, sed per modum creaturæ ex Deo factus, ut autumant. Animadvertendum igitur, quod de persona Spiritus est hic ratio, qui unus in Trinitate est : sed non, ut aliqui dicerent, de quadam non subsistente gratia; quodque ipsum Spiritum, qui Trinitatem complet, esse ait ex Deo per Filium. Esse etenim existere significat clare, et ipsum subsistere, et maxime esse emanativo. Et affirmare,

ex Deo per Filium, eum esse emanativo, nil aliud est dicere, nisi ex Deo per Filium subsistere eum, et existere. Dicens vero, ex Deo per Filium, non ex Patre per Filium, vanam arguit aliquorum rationem, qui dicunt, ideo eum dixisse per Filium, quia Patrem nominavit, quod relativum est nomen, et ideo requirit Filium. Haberet enim hoc aliquam rationem, etsi non sufficientem, si ex Patre per Filium dixisset; nunc vero non hoc dicit, si ex Deo per Filium. Deinde Basilius, cum quaereret quare Spiritus non dicatur Filii filius : Non ideo, inquit, quia non est ex Deo per Filium; sed ut Trinitas non in multitudinem infinitam incidat, filios ex filis, ut in hominibus sit, credita propagatio. Primo itaque ex ipsamet questione, cum quaerat

πορίσασθαι, μή τούτης εἶναι τῆς δόξης τὸν μέγαν Α
 Πατριῶν, δηλονότι μηδὲν εἶναι τοῦ Πνεύμα-
 το; συμπάλλασθαι τὸν Υἱόν. Οὐδὲ γὰρ ἂν τοιοῦτον
 ἐκίνησε ζήτημα, ὡσπερ οὐδὲ διὰ τί μή τὸ Πνεῦμα
 πατήρ τοῦ Υἱοῦ ἐζήτησιν ἂν τις· ἔπειτα δὲ καὶ ἀπ’
 αὐτῆς τῆς τοῦ ζητήματος λύσεως φαίνεται νομίζων
 τὸν Υἱὸν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦτο παρα-
 δηλῶν διὰ τῆς διαί. Ἐξὸν γὰρ εἰπεῖν, ὅτι διὰ τοῦτο
 οὐκ ἔστιν υἱὸς τοῦ Υἱοῦ, διότι οὐκ ἐξ αὐτοῦ, οὐδὲ
 δι’ αὐτοῦ ἐστίν, οὔτε μὴν αὐτὸν ἔχει αἰτίαν (καίτοι
 τί; ἄλλη μᾶλλον ἀρμόζουσα λύσις;), τοῦτο μὲν οὐκ
 εἶπεν, ἀλλ’ ἄλλην αἰτίαν ἀπέδωκεν· ἔστι μὲν γὰρ,
 φησὶν, ἐκ Θεοῦ δι’ Υἱοῦ. Καὶ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἀρνύ-
 σασθαι. Εἰ δὲ τοῦτο ἀναγκάζει καὶ υἱὸν αὐτὸ τοῦ
 Υἱοῦ εἶναι καὶ λέγεσθαι, ἐλέγετο ἂν, φησὶ, καὶ τοῦτο
 εἰ μή τι ἕτερον ἀποκρινόμενα, τὸ πλῆθος ἀπειρον Β
 τὴν Τριάδα νομιεῖσθαι· ὡς τοῦ γε ἀποπήματος τού-
 του μὴ ἀκολουθοῦντος, ἐλέγετο ἂν, φησὶ, καὶ υἱὸς
 τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ’ εἰ υἱὸς ἐλέγετο τοῦ Υἱοῦ, ἀναμφι-
 βόλως καὶ αἰτίαν εἶχεν ἂν τὸν Υἱόν· καὶ διὰ τοῦ
 Υἱοῦ ἄρα εἶναι λεγόμενον, καὶ τὴν Υἱὸν ἔχει αἰτίαν·
 καὶ αὐτὸς δὲ εἶναι φησὶν, ὃ μάλιστα τῶν ῥημάτων
 τῶν ὑπάρχοντων δηλοῖ καὶ τὴν ὑπαρξίν, καὶ ἐκ Θεοῦ
 δι’ Υἱοῦ, κατὰ τὴν ἱερὴν Ἀθανάσιον. Οὕτως οὖν περὶ
 χαρισμάτων τινῶν ἐνταῦθα φησὶν, ἵνα ἢ τὸ δι’ αὐ-
 τοῦ προχέμενον ἢ χορηγούμενον, οὔτε διὰ τὴν ἀνα-
 φορὰν, δι’ αὐτοῦ εἴρηται, δηλαδή τοῦ Υἱοῦ· οὐ γὰρ
 ἐκ Πατρὸς, ἀλλ’ ἐκ Θεοῦ εἴρηται· οὔτε ἢ διὰ

ταυτὸ τῆ μετα δύναται ἐνταῦθα. Τίνα γὰρ λόγον
 ἔχει, διὰ τὸ ἐκ Θεοῦ μετὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον, ὑποπτεύειν τινὰς δύνασθαι καὶ υἱὸν τοῦ
 Υἱοῦ εἶναι ὀνομάζεσθαι; Ὅτι τοίνυν οὐδεμία τούτων
 καταφυγὴ τῶν τριῶν, εἰς ἧς εἰώθασιν ἅπαντες ἐαυ-
 τοὺς ἀναφέρειν, τῷ παρόντι χωρὶς λείπεται, φαί-
 νεται καθαρῶς ἐνταῦθα τὴν διὰ σημαίνειν αἰτίαν.
 Τοῦτο δὲ σαφέστερον δείκνυται καὶ ἀπὸ ἑτέρας τοῦ
 αὐτοῦ χρήσεως, λέγοντος· Διὰ τοῦτο μὲν ἐκ Θεοῦ
 τὸ Πνεῦμα εἶναι τρανώς ἐκήρυξεν ὁ Ἀπόστολος λέ-
 γων, *Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάθομεν*· καὶ
 τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι σαφὲς πεποίηκεν, Υἱοῦ
 Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτὴ καθάπερ καὶ Θεοῦ· διὰ τοῦτο
 γὰρ, φησὶν, Υἱοῦ λέγεται πνεῦμα, διότι πέφηνε δι’
 αὐτοῦ. Ἄλλὰ καὶ οἱ Ἀυτικοὶ πάντες Πατέρες ὡσπερ
 ἐκ κοινῆς συμφωνίας διὰ τοῦτο φασὶν Υἱοῦ λέγεσθαι
 Πνεῦμα καὶ εἶναι, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται. Ταυ-
 τὸν ἄρα τοῖς Ἀυτικοῖς τὸ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δύ-
 ναται, ἢ φησὶν ὁ μέγας Πατριῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ πε-
 φηνέναι. Ἄλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι αὐτὴ
 λέγειν τοῦ Πνεύματος αἰτίαν εἶναι δηλοῖ τὸν Υἱόν,
 καὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι ἄρα σαφῶς τοῦ Πνεύμα-
 το; αἰτίαν βούλεται τὸν Υἱὸν λέγειν. Εἰ δὲ τὸ δι’
 Υἱοῦ πεφηνέναι τὴν εἰς τὸν αἰσθητὸν τούτον κόσμον
 ἐκφάνειν καὶ φανέρωσιν αὐτοῦ τι; δηλοῦν βούλεσθαι
 λέγει, οὐ καλῶς λέγει. Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο ἐστὶ τοῦ
 Υἱοῦ πνεῦμα τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἀδύνατον αὐτὸ, οὐδὲ
 φύσει, ἀλλ’ ἐπίκτητον αὐτὸ ἔχει λαθῶν καὶ ἐν χρόνῳ,

car Spiritus sanctus non dicatur filius Filii, mani-
 feste apparet, non fuisse beatum Basilium hujus
 opinionis, nihil videlicet Filium conferre ad esse
 Spiritus. Non enim talem questionem movisset;
 quemadmodum nullus quæreret quare Spiritus non
 sit pater Patris, vel genitor Filii. Deinde ex ipsa
 solutione questionis apparet, quod putabat Filium
 causam Spiritus; et hoc per præpositionem per si-
 gnificare. Cum enim liceret ei dicere, quod ideo
 non est filius Filii, quia nec ex eo, nec per eum
 est, nec eum habet sui ipsius causam (quamnam
 esset solutio convenientior?); hoc quidem non dixit,
 sed aliam reddidit rationem: Est enim, inquit, ex
 Deo per Filium, et hoc negandum non est. Quod
 si hoc cogat, et filium eum filii et esse et dici; et
 diceretur, inquit, etiam hoc, nisi hoc inconueniens
 sequeretur, quod Trinitas multitudo infinita puta-
 retur. Quod si hoc absurdum non timeretur, dice-
 retur etiam filius Filii. At si filius Filii diceretur,
 nullus dubitaret, quod Filium etiam haberet sui
 causam. Igitur etiam cum dicatur per Filium esse,
 Filium habet causam; ipse etiam esse ait, quod
 verbum potissimum existentiam et subsistentiam
 significat, et esse ex Deo per Filium, prout sacer
 Athanasius dixit. Nec igitur de gratiis non subsi-
 stentibus est ei propositum dicere, nec propter ro-
 lationem per Filium dictum est; nec præpositio
 per idem potest quod præpositio cum. Quæ enim

C ratio est, ideo aliquos suspicari, filium eum Filii
 posse dici et esse, quia ex Deo eum Filio est? Cum
 igitur nullum de his tribus refugis, ad quæ se
 omnes solent referre, his sanctorum doctorum te-
 stimonis relinquatur, neque conveniat, palam pa-
 tet, causam hic significare hanc præpositionem
 per. Idem ex alia ejusdem auctoritate probatur,
 dicentis: Ideo quod ex Deo quidem Spiritus sit,
 palam prædicavit Apostolus, dicens: Spiritum, qui
 ex Deo est, accepimus¹. Et quod per Filium mani-
 festatus sit, aperte ostenditur, cum illum Filii Spi-
 ritum, quemadmodum etiam Dei nominaverit;
 ideo enim dicitur Filii Spiritus, inquit, quia per
 eum manifestatus est. Cuncti etiam Patres Occiden-
 tales communi sententia, ideo dicunt Filii Spiritum
 et esse et dici, quia ex eo procedit. Idem igitur
 Occidentales doctores significant, cum dicunt ex
 Filio Spiritum procedere; quod sanctus Basilus,
 cum dicit, per Filium eum manifestari. At dicere,
 ex Filio eum procedere, nihil aliud significat, nisi
 quod Filius etiam sit causa Spiritus. Igitur et per
 Filium dicere eum manifestari, palam significat,
 Filium causam esse Spiritus sancti. Quod si hoc,
 quod dicimus per Filium eum manifestari, dicat
 aliquis significare, ad sensibilem hunc modum ejus
 manifestationem et temporalem missionem, non
 recte dicit. Si enim ideo Spiritus est Filii Spiritus,
 nec æternaliter nec natura, sed accidentaliter et

¹ I Cor. II, 12.

ἐξότου τῷ κόσμῳ αὐτὸ ἐναφάνισεν, ὃ πρόβῳ πάσης A
μανίας. Τοῦ γὰρ ἀποτελέσματος προεπινοεῖσθαι
τὴν αἰτίαν ἀνάγκη, αἰτία δὲ τοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι
πνεῦμα Υἱοῦ τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι. Εἰ οὖν ἀδίκως
καὶ φύσει τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ πνεῦμα, καὶ ἀδίκως δι'
Υἱοῦ πέφηνε, τὸ δὲ ἀδίκως δι' αὐτοῦ πεφηνέναι, εἰ
μὴ τὸ ἀδίκως δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι καὶ τὴν ὕπαρ-
ξιν εἶναι σημαίνει, θαῦμα ἂν εἴη. Ἀλλὰ καὶ τὸ,
καὶ ἄπερ καὶ Θεοῦ, τῷ λόγῳ προσκείμενον, μέγα
τῇ ἡμετέρᾳ ἐξηγήσει συμβάλλεται· οὕτω γὰρ, φη-
σιν, Υἱοῦ λέγεται πνεῦμα καθάπερ καὶ Θεοῦ. Ἀλλὰ
τοῦ Θεοῦ λέγεται Πνεῦμα, ὡς ἐκπορεύμενον ἐξ αὐ-
τοῦ. Καὶ τοῦ Υἱοῦ ἄρα λέγεται Πνεῦμα, ὡς ἐκπο-
ρεύμενον δι' αὐτοῦ, εἶπουν δι' αὐτοῦ πεφηνός·
ταυτὴν γὰρ ἐμφότερα σημαίνει ἀποδείδεικται. Ἐν-
ταῦθα δὲ καὶ μάλιστα φαίνεται μηδεμίαν εἶναι χώ-
ραν ἀντὶ τῆς μετὰ μεταλαμβάνεσθαι τὴν διὰ.
Τὸ γὰρ εἶναι, φησὶ, Πνεῦμα δι' Υἱοῦ σημειῶν ἐστὶ
τοῦ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι. Εἰ γὰρ τὸ δι' αὐτοῦ πε-
φηνέναι τὸ μετ' αὐτοῦ πεφηνέναι ἐσημαίνεν, οὐδὲν
δὲ μᾶλλον μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἢ μετὰ τοῦ
Πνεύματος πέφηνεν ὁ Υἱός, ἔδει ἂν καὶ τοῦ μετὰ
τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν πεφηνέναι σημεῖον ἕτερον
εἶναι, τὸ τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος λέγεσθαι. Ἀλλὰ
τοῦτο οὐ λέγεται· οὐκ ἄρα αὐδὲ μετὰ τοῦ Πνεύμα-
τος ὁ Υἱός πέφηνεν. Ἀλλὰ τοῦτο καὶ ψευδὸς καὶ
βλάσφημον· πέφηνε γὰρ σὺν τῷ Πνεύματι καὶ ἅμα
τῷ Πνεύματι, δι' αὐτοῦ δὲ ὅμως οὐ πέφηνεν· ἕτερον

temporaliter illum habet, ex quo scilicet mundo
illum manifestavit : quod impium est etiam cogi-
tare. Effectus enim ut præsupponat causam ne-
cesse est. Quod autem per Filium Spiritus mani-
festetur, hoc est causa, ut Spiritus sit Spiritus Fi-
lii. Si igitur effectus, videlicet quod Spiritus sit
Spiritus Filii, æternaliter etiam est, multo magis
et causa, videlicet quod per eum manifestatus fue-
rit, æterna et naturalis sit necesse est : æternaliter
autem per eum manifestari, quid aliud, nisi quod
æternaliter ab eo procedit, significat? Illud etiam
quod additur, Quemadmodum et Dei, nostram ex-
positionem corroborat. Ita enim, ait, dicitur Spiritus
Filii, quemadmodum et Dei. At Dei dicitur Spi-
ritus, tanquam ex eo procedens ; igitur etiam Fi-
lii dicitur Spiritus, tanquam ex eo procedens, sive
per eum manifestatus. Idem enim arabo significare
probatum est. Illic autem potissimum apparet,
nullo modo præpositionem *per* debere accipi pro
cum. Quod enim sit Filii Spiritus, signum est, in-
quit, quod per eum manifestatus sit. Si igitur per
eum manifestari, idem atque cum eo manifestari,
significaret, cum nil minus cum Filio Spiritus quam
cum Spiritu Filius manifestatus sit, oporteret ut
etiam Filius Spiritus diceretur, in signum quod
cum Spiritu Filius manifestatus sit. At hoc non
dicitur, igitur nec cum Spiritu Filius manifestatus
est. Sed hoc mendacium et impium est dicere ; ma-
nifestatus est enim cum Spiritu, non tamen per

¹ Zach. iv, 2.

ἄρα περιφανῶς τὸ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι τοῦ σὺν
αὐτῷ ἢ μετ' αὐτοῦ πεφηνέναι. Ἀλλὰ φησὶν· Οὐ λέ-
γεται τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός, ἵνα μὴ Πατὴρ αὐτοῦ
δόξῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀναφορικὸν γὰρ ὄνομα
ᾧ ὁ υἱός, ἀποδίδεται πρὸς πατέρα. Ὡς εἰ μὴ
τοῦτο ὑπενόητο τὸ ἄτοπον, καὶ ὁ Υἱός ἂν τοῦ Πνεύ-
ματος ὀνομάζετο, διὰ τὸ σὺν τῷ Πνεύματι καὶ ἅμα
αὐτῷ προελθεῖν ἐκ Πατρὸς. Ἀλλ', ὅ βέλτισται, καὶ
τὸ Πνεῦμα ἀναφορικὸν ἐστὶν ὄνομα, καὶ πρὸς τὸν
πνέοντα ἀποδίδεται ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὗ λέγεται
πνεῦμα, ἐξ ἐκείνου πάντως καὶ πνεῖται. Ὅτι γὰρ ἀνα-
φορικά τὰ ὑποστὰ καὶ ὀνόματα τῆς Τριάδος, οὐδεὶς
ἀντερεῖ. Ὑποστατικὸν δὲ τοῦ πνεύματος ὄνομα τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, ὡς περ καὶ τοῦ πατρὸς· ὁ Πα-
τήρ, καὶ ὁ Υἱός τοῦ υἱοῦ· καὶ ἀναφορικὸν ἐξ ἀνάγκης,
ὡς περ καὶ ταῦτα· εἴπερ οὐσία μὲν οὐκ εἰσιν, ἄλλο
δὲ παρὰ τὰς ἀναφοράς τε καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς
θεοῖς οὐκ ἔστιν. Ὡς περ οὖν τὸν Υἱὸν, διὰ τὸ ἀναφο-
ρικὸν ὄνομα εἶναι ἀποδίδεσθαι πρὸς Πατέρα, δεδία-
μεν υἱὸν τοῦ Πνεύματος λέγειν, ἵνα μὴ πατήρ αὐ-
τοῦ νομισθῇ· οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα, ἀναφορικὸν
ὄνομα ὄν, καὶ πάντως ἀποδιδόμενον πρὸς τὸν πνέ-
οντα, ἐξ ἐκείνου καὶ πνεῖται, οὗ Πνεῦμα λέγεται
εἶναι. Ὡς ἂν δὲ μηδεμία τοῖς λόγοις τούτοις κατα-
λείποιτο πρόφασις, καὶ φανεῖται σαφέστερον αἰτίαν
σημαίνουσα ἢ διὰ, Μάξιμος ὁ θεῖος παρίτω, ἐν
οἷς ἐρμηνεύει, τί δῆτα βούλεται τῷ προφήτῃ Ζαχα-
ρία ἢ χρυσῇ λυχνία, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῇ λαμπύρειν

Spiritum. Quo fit, ut aliud sit, per eum manife-
stari, et aliud, quod cum eo manifestetur. Sed di-
cet aliquis : Ideo Filius non dicitur Spiritus, ne
Pater ejus videatur esse Spiritus sanctus ; Filius
enim, cum nomen sit relativum, refertur ad Pa-
trem. Quare, si non timeretur hoc inconveniens,
Filius etiam Spiritus diceretur, eo quod cum Spi-
rito, et simul cum Spiritu progrediatur ex Patre.
At, o vir optime, Spiritus quoque relativum nomen
est, et ad spirantem refertur : et cujus dicitur Spi-
ritus, ab illo etiam spiratur. Quod enim perso-
nalis nomina Trinitatis relativa sint, nullus ignorat.
Personale vero nomen Spiritus esse, quod sanctus
Spiritus dicatur, nemo inficiatur, quemadmodum
Patris pater, et Filii filius ; et necessario relati-
vum, quemadmodum et illa : siquidem essentia
non sunt, nec aliud est in divinis præter essen-
tiam et relationes. Quemadmodum igitur Filium,
cum sit nomen relativum, et refertur ad Patrem,
veremur filium Spiritus dicere, ne Spiritus pater
ejus putaretur ; ita et Spiritus, cum sit nomen re-
lativum et necessario ad spirantem refertur, ab
eo etiam spiratur, cujus dicitur Spiritus esse. Ut
vero nulla cuiquam excusatio relinquatur, et cla-
rius appareat præpositio *per*, significans causam,
sanctus Maximus in medium adeat ; qui, exponens
quid velit illud Zachariæ prophetæ : *Anrea lam-
pas, et quod supra eam* ¹, sic dicit : Spiritus enim
sanctus, quemadmodum natura secundum essen-

καὶ οἱ λόγχοι, λέγων ἐν ἐκείνοις ὡς· Ἐὰν γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡσπερ φύσει κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστίν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ γεννηθέντος ἀφράστως ἐκπορευόμενον. Τοῦ Υἱοῦ γὰρ, φησὶν, οὐσιωδῶς ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἐπίκτητον αὐτὸ καὶ ἔξωθεν, οὐδὲ χρονικῶς εἰληφότος, ἀλλ' ἐξ αἰδίου κατ' οὐσίαν αὐτὸ κεκτημένου, καθάπερ καὶ ὁ Πατήρ. Καὶ ἡ αἰτία, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ οὐσιωδῶς ἐκπορεύεται. Καὶ βέβαιον ὅτι τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς πράγματος ὅτε μέγας Παύλιος, ὁ τε θειότατος Μάξιμος αἰτίαν ἀποδοῦντες τοῦ διὰ τί τὸ Πνεῦμα λέγεται Πνεῦμα Υἱοῦ, τὴν αὐτὴν ἀπεδίδοσαν καὶ ἀμφοτέρω· διὰ γὰρ τὸ δι' αὐτοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ Πνεῦμα εἶναι αὐτοῦ διατενονταί. Ὁ οὖν Μάξιμος, δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἔφησε, τοῦτο ὁ θεῖος Παύλιος δι' αὐτοῦ πεφηνέναι φησὶν, εἰς ἴσον τίθει τὸ πεφηνέναι τῷ ἐκπορεύεσθαι. Εἰ δὲ τὸ δι' αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν δηλοῖ, ἄρα καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι τὸ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν παρίστησι· καὶ αἰτίαν ἢ διὰ ἐξ ἀνάγκης ἐνταῦθα δηλοῖ, καὶ οὐδαμῶς ἄλλω· λαμβάνεσθαι δύναται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος πολλαχοῦ μὲν καὶ ἀλλαχοῦ σαφῆστατα τοῦτο φησὶν· οὐκ ἐν οἷς μόνον τῷ αἰτιατῷ καὶ αἰτίῳ διακρίνεσθαι λέγει τὴν Τριάδα ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον, σαφῶς περὶ διακρίσεως τῶν Θεῶν προσώπων τὸν λόγον ποιούμενος· Ἐὰν Πνεῦμα, φησὶ, τῷ Πατρὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον, πάλιν ἀπ' αὐτοῦ τῷ μὴ

Πατὴρ εἶναι, καθάπερ ἐκεῖνος, διαχωρίζεται· τῆς δὲ πρὸς τὸν Υἱὸν κατὰ τὸ ἄκτιστον συναφείας, καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ Θεοῦ τῶν ἄλλων ἔχειν, ἀφίσταται πάλιν τῷ ἰδιάζοντι ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι. Πάλιν δὲ τῆς κτίσεως διὰ τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως, ὡς ἂν μὴ κοινότητά τινα πρὸς ταύτην ἔχειν νομισθῆ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, ἐν τῷ ἀτρέπτῳ καὶ ἀναλλοιώτῳ καὶ ἀπροσβεί τῆς ἐτέρωθεν ἀγαθότητος διακρίνεται τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως. Ἐνταῦθα περὶ Θείας ἐνώπιώς τε καὶ διακρίσεως ὁ διδάσκαλος τὸν λόγον ποιούμενος, προχειρίζεται μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, παραβάλλων δ' αὐτὸ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, εὐρίσκει τινα μὲν αὐτοῖς κοινὰ καὶ ἐνούνητα, τίνε δὲ ἰδιά τε καὶ διακρίνοντα. Τῷ γὰρ οὖν Πατρὶ, φησὶ, κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον· τοῦτο δ' ἐστὶ τοῖς ἀπολελυμένοις καὶ οὐσιωδέσιν, ἃ δὲ τῆς ἄκτιστου σημαίνει φωνῆς· τῷ μὴ Πατὴρ εἶναι, καθάπερ ἐκεῖνος, ἀπ' αὐτοῦ πάλιν διαχωρίζεται. Τῷ δὲ Υἱῷ κοινοῦν αὐτῶν τε τῶν ἀπολελυμένων καὶ τῆς κατὰ τὸ ἄκτιστον συναφείας· μία γὰρ τῶν τριῶν οὐσία, ἐτι τε καὶ τῷ αἰτιατῷ εἶναι κοινῶς ἁμφοτέρω τοῦ τῶν ἄλλων Θεοῦ, ὅμως αὐτοῦ διακρίνεται πάλιν δυσὶ τούτοις, τῷ μήτε μονογενῶς ὡς ὁ Υἱός, ἀλλ' ἐκπορευτῶς δευτέρῳ ὑποστῆναι· τοῦτο δ' ἐστὶ τῷ διαφύρῃ τῆς ὑπάρξεως τρόπῳ· καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι. Εἰ οὖν ἐνταῦθα τὸ δι' αὐτοῦ, ἴσον δύναται τῷ, μετ' αὐτοῦ, θαῦμα ἂν εἴη, εἰ τῷ μετὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι

tiam Dei ei Patris est, et Filii secundum essentiam est, tanquam ex Patre essentialiter per Filium ineffabiliter natum procedens: Filii enim est, inquit, essentialiter Spiritus, non adventitius et deforis, nec temporaliter illum accipientis, sed ab æterno essentialiter illum habentis, quemadmodum et Pater: eius ratio est, quod ex Patre per eum essentialiter procedit. Et attende, quod unius et ejusdem rei rationem reddentes, tam beatus Basilius, quam sanctus Maximus, videlicet cur Spiritus dicitur Spiritus Filii, eandem uterque reddit. Quia enim ex Patre per eum procedit, ideo Spiritum ejus esse et dici asseverant. Et quod sanctus Maximus per eum procedere inquit, illud beatus Basilius per eum manifestari dixit, significans idem posse manifestari atque procedere. Quod si per eum procedere, per eum esse et existentiam habere significat; igitur et per eum manifestari, per eum esse et existentiam habere significat: et præpositio per causam hic necessario significat, nec ullo modo aliter capi potest. At Nyssenus etiam Gregorius idem plerisque in locis ait; non solum cum Trinitatem causa et causato distingui asseverat, sed etiam in primo suorum contra Eunomium librorum, de distinctione divinarum personarum tractans: Spiritus, inquit, Patri conjunctus, secundum quod uterque increatus, et rursus ab eo distinguitur, et quod non est Pater, prout ille est: Filio vero, et secundum

quod uterque increatus est, et secundum quod uterque ex primo principio suam subsistentiam habet, conjunctus, distinguitur ab eo sua proprietate, quæ est, quod nec ut unigenitus ex Patre productus est, et quod per ipsum Filium sit manifestatus. Et cum creatura per Filium sit producta, ne quis putet aliquid commune esse Spiritui et creaturæ, propterea quod dicitur per Filium manifestatus, immutabilitate et immobilitate a creatura distinguitur. Ille cum manifeste de divina unione et distinctione sanctus doctor loqueretur, proponit sibi Spiritum sanctum: quem ad Patrem comparans et Filium, invenit quæ communia eis et unientia, quæ vero propria et distinguuntia sunt. Patri itaque, inquit, conjunctus, secundum quod uterque increatus est; ac si diceret, per absoluta et essentialia, quæ per nomen increati significantur; rursus ab eo distinguitur, eo quod non est Pater ut ille est. Cum Filio vero commune habens, quod uterque increatus, et omnia eis absoluta communia sint, cum una eademque utriusque essentia sit, item quod uterque Deum et Patrem sui principium habet, tamen ab eo his duobus distinguitur: primo, quod non per generationem ut Filius, sed per processionem videlicet ex Patre sit; ac si diceret, per diversum subsistentiæ modum; secundo, quod per ipsum Filium manifestatus sit. Si igitur per eum idem

και τὸ Πνεῦμα διακρίνεται τοῦ Υἱοῦ· ἐνόητο γάρ ἂν οὕτω μᾶλλον, οὐ διακρίνοιτο· και συνάπτοιτο πλέον, ἢ διαιροῦτο. Οὐ μὴν οὐδὲ περὶ χαρισμάτων ἐνταῦθα διανομῆς ὁ λόγος αὐτῷ, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν θεῶν ὑποστάσεων διακρίσεως. Οὐτε δὲ τις εἰπεῖν ἔχει τὴν εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσιν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου διὰ τούτου τοῦ λόγου ἀηλοῦσθαι. Πρῶτα μὲν γὰρ περὶ διακρίσεως ὄντος τοῦ λόγου τῶν ὑποστάσεων, και πῶς ἂν τὴν χρονικὴν ταύτην φανέρωσιν ἀδίδου τινὲς πράγματος αἰτίου ἐποιεῖτο, ἀδίδω; γὰρ ἀλλήλων ὁ Υἱὸς και τὸ Πνεῦμα τοῖς προσωποῦσιν διακρίνονται ἰδιώμασι· και οὐ δῆπου πρὶν ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ φανερωθῆναι τῇ κτίσει τὸ Πνεῦμα, ἀλλήλων οὐ διακρίνοντο· τοῦτο γὰρ ἀτοπώτατον λέγειν. Ἐπειτα τῶν εἰς τὴν κτίσιν ἔργων τῆς Τριάδος ὄντων κοινῶν, οὐ δὲ τοῦ Υἱοῦ μᾶλλον ἢ δι' ἑαυτοῦ ἐφανερῶθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλὰ και αὐτὸν τὸν Υἱὸν ἐδόξασεν τε και ἐφάνερωσε, και οὐχ ἥκιστα τὸν Πατέρα, τὸν αὐτὸν δὲ και ὁ Υἱός. Οὕτω; οὖν ἂν και ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διακρίνοιτο, ἑαυτὸ φανερωῖσιν, ἔτι τε τοῦ Πατρὸς· και ὁ Υἱὸς ἑαυτοῦ τε και τοῦ Πατρὸς διὰ ταῦτα· ἀλλ' οὐτε ἐπὶ τούτων εἴρηται τοῦτο ποτε, οὐτ' ἐπὶ τοῦ νυνὶ προκειμένου τούτου λόγου καταλείπεται χώρα. Ὁ δὲ τούτον ἐλέγχει τὸν λόγον ὄντα ματαίαν καταφυγὴν, ἔστιν ὅτι τὸ Πνεῦμα τῆς κτίσεως ὁ διδάσκαλος διακρίναι βουλόμενος, ἐπειπερ ἦσθετο, μᾶλλον δ' ἐφθασεν ἀποδεδικῶς κοινὸν αὐτῷ τε κάκεινη διὰ τοῦ Υἱοῦ

significaret ac cum eo, prout aliqui somniant, mirum esset profecto, si ideo Spiritus distinguatur a Filio, quia cum eo manifestatur: unitur enim hac modo, non distinguitur; et conjungitur, non dividitur. Nec etiam de divisione charismatum hic loquitur sanctus doctor, quin imo de divinarum personarum distinctione. Nec quisquam habet dicere, Spiritus per Filium in mundo manifestationem per hæc verba significari. Primo namque cum de distinctione personarum hic sermo haberetur, quoniam modo temporalem hanc manifestationem æternæ rei causam poneret? æternaliter enim Filius et Spiritus sanctus personalibus distinguuntur proprietatibus. Neque dici potest, quod antequam manifestaretur mundo Spiritus, non erant ab invicem personaliter distincti; hoc enim absurdissimum etiam cogitare est. Deinde cum opera in creaturam communia Trinitati sint, non magis per Filium, quam per seipsum Spiritus sanctus manifestatus est: quin imo ipsum etiam Filium Spiritus glorificavit et manifestavit, et non minus Patrem eundem etiam Filius. Quare cum hac ratione a seipso etiam Spiritus distinguatur, cum seipsum manifestavit; item et a Patre; Filius quoque et a seipso, et a Patre, ob eandem rationem. Sed nec de his unquam hoc dictum est, neque de re nobis proposita idem dicere convenit. Quod autem palam arguit, has rationes vana refugia esse, illud est, quod Spiritum sanctum volens a creatura divinus iste doctor distinguere,

τὸ μὲν πεφηνέναι, τὴν δὲ ὑποστῆναι, δευδῶς, μὴ τις τοῦτω δὴ τῷ κοινῷ και ταυτετητα οὐσία; δοξάζσει, τῷ ἀτρίπτῳ τε και τριπτῷ, και ἀναλλοιώτῳ, και μὴ τοιούτῳ διακρίνει ταῦτα ἀλλήλων, τὸ, διὰ τοῦ Υἱοῦ, τὴν μὲν ὑποστῆναι, τὸ δὲ πεφηνέναι, κοινὸν και ταυτὸν ἠγησάμενος· διακρίσεως δὲ τρόπον εὐρῶν τὸ τὴν μὲν τριπτὴν και ἀλλοιωτὴν εἶναι, τὸ δ' ἀτρεπτὸν τε και ἀναλλοιωτον. Καίτοι εἰ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι τὸ Πνεῦμα μὴ αἰτίαν ἐδήλου τὸν Υἱόν, ὡσπερ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ὑποστῆναι τὴν κτίσιν, τοῦτο γὰρ αὐτὸν αἰτίαν δηλοῖ, ῥάστη ἂν ἦν ἡ δ. ἀκρισις τοῦ Πνεύματος; τε και τῆς κτίσεως. Ἐξῆν γὰρ εἰπεῖν ὅτι εἰ και ἀμφότερα διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἡ μὲν κτίσις αἰτιατῶς ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ γ' ἀναιτιῶς. Νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐκ εἶπεν· ὁ γὰρ μὴ ἤδει ἀληθῆς ὄν, οὐκ ἦν ἐκείνου εἰπεῖν· ἀλλ' ἀλλήν εὔρε διακρίσιν, τὴν και αὐτῷ δόξασιν ἀληθῆ και μόνην ὑπάρχουσαν. Ἡ δὲ διὰ ἄρα ἐπὶ τῆς δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐκφάνσεως, τοῦτ' αὐτὸ εὐνεται, ἔπερ ἐπὶ τῆς κτίσεως λεγομένης δι' Υἱοῦ ὑποστῆναι. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς κτίσεως αἰτία λέγεται και πιστεύεται ὁ Υἱὸς εἶναι, και διὰ τῆς διὰ τοῦτο σημαίνεται και ἐπὶ τοῦ Πνεύματος· ἄρα αἰτίαν ἡ διὰ παριστήσι τὸν Υἱόν. Και γὰρ δὴ και ἄλλως φανερόν, ὡς τοῖς αἱρετικοῖς οἱ διδάσκαλοι πολεμοῦντες δι' Υἱοῦ λέγουσι γεγενῆσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τὸ κακῶς ἀκούειν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, λέγοντος, και τὸ Πνεῦμα διὰ τούτο

cum jam attribuisset Spiritui, per Filium manifestari; creaturæ, per Filium creatam fuisse, timens ne quis propter hoc, quod Spiritus et creatura per Filium esse dicantur, ejusdem etiam essentia Spiritum cum creatura putaret; mutabilis et immutabilis hæc ab invicem distinguit, quod Spiritus quidem per Filium manifestetur, creatura vero per Filium subsistat; hoc commune et idem utrisque putans, distinctionis vero alium repiciens modum, videlicet quod ille quidem immutabilis, illa vero mutabilis sit. At si, cum dicitur, Spiritum per Filium manifestari, non significaretur, quod Filius subsistentiæ Spiritus esset causa, quemadmodum cum dicitur, mundum per Filium esse factum (hoc enim manifeste Filium significat causam esse); facilis esset Spiritus a creatura distinctio: licuisset enim dicere quod, etsi uterque sit per Filium, creatura tamen est ex eo tanquam causatum, Spiritus vero non tanquam causatum. Nunc autem hoc non dixit: quod enim sciebat non esse verum, dicere non erat suum; sed alium distinctionis modum invenit, qui ei verus visus est, et qui solus inveniri potest. Igitur præpositio per idem potest, cum dicitur quod Spiritus per Filium manifestatur; quod cum dicimus creaturam per Filium esse factam. Sed creaturæ causam dicimus et credimus Filium, et hoc significat præpositio per: igitur etiam de Spiritu ipsa significat Filium causam esse. Præterea patet quod quia hæretici per Filium fuisse

βλασφημῶς ὡς ἐν οἰομένοις τῶν πάντων, ταύτας ἀφῆκαν κατ' αὐτῶν τὰς φωνὰς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι καὶ εἶναι τὸ Πνεῦμα εἰπόντες. Ἄλλ' οἱ αἱρετικοὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι τὸ ἅγιον λέγοντες Πνεῦμα, δύο ταῦτα ἐνόησαν· αὐτὸ τε γὰρ ἐπίθεσαν εἶναι ὡς ἐν τῶν κτισμάτων, καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίαν αὐτοῦ εἶναι, καὶ τοῦτο δηλοῦσθαι διὰ τῆς προθέσεως τῆς *διὰ*. Εἰ γὰρ ἀμφότερα ἔλεγον βλασφημοῦντες, καὶ πρὸς ἕκαστον ἂν οἱ διδάσκαλοι παρετάξαντο· καὶ ὡσπερ ἐξαιροῦσιν αὐτὸ τῶν κτισμάτων, καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε αὐτὸ τοῦτο ποιοῦσιν· ὅθεν αὐτὸ τῆ λέξι τοῦ γεγενῆσθαι εἰς κτίσμα κατασπίση τὸ Πνεῦμα εἴροις ἂν αὐτοῦς ἐπ' αὐτοῦ ποτε χρησαμένου· ὅπως οὐδ' ἂν ποτε ἐχρήσαντο τῇ *διὰ*, εἰ τὴς μὲν αἱρετικοῖς ὡς αἰτίαν σημαίνουσα παρελαμβάνετο, αὐτοῖς δ' οὐκ ἐδόκει τοῦτ' ἀληθὲς εἶναι. Οὕτω διὰ πάντων τάληθες αὐτὸ τε ἐκπορεύεται σύμφωνον ἦν, καὶ αἰτίαν ἐν οἷς παραλαμβάνεται ἡ *διὰ*, παριστώσα. Τοῦτο δ' αὐτὸ καὶ ἐκ τοῦ πρὸς Ἀθλάβιον λόγου τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου σαφῶς δείκνυται· κάκει γὰρ περὶ διακρίσεως τῶν θεῶν προσώπων τὸν λόγον ποιούμενος, μετὰ τὸ καθόλου τῶ αἰτίῳ καὶ αἰτιατῶ διακρίνεται αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, καὶ τῇ *διὰ* ταύτῃ τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος διακρίνει· Ὁ μὲν γὰρ ἐστὶ, φησί, προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τοῦ Πατρὸς δηλαδὴ, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ἦτοι διὰ τοῦ Υἱοῦ· καὶ τούτῳ, φησί, διακρίνεται τοῦ Υἱοῦ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, τῷ δι' αὐτοῦ εἶναι, δηλαδὴ τοῦ

factum Spiritum sanctum blasphemabant, eo quod Evangelista dicit : Omnia per ipsam facta sunt, male et impie Spiritum etiam sanctum inter omnia connumerantes, ideo sancti doctores eos oppugnantes, et contra eorum impietatem his usi verbis de Spiritu sancto, per Filium eum procedere, et per Filium esse et manifestari dixerunt. Sed heretici per Filium factum fuisse Spiritum sanctum dicentes, duo hæc concludebant : primo, quod Spiritum creaturam putabant ; secundo, quod Filius causa ejus esset, et hoc ipsam per significare. Igitur si utrumque soleum esset, utrumque doctores oppugnassent, quemadmodum et illum a creaturis eximunt : quare nec unquam reperies eos usos de Spiritu hoc vocabulo, factus est, tanquam creaturæ appropriato : ita nec præpositione per usi fuissent unquam, si cum heretici eam putarent causam significare, ipsis non solum falsum, verum impium hoc visum esset. Ita per omnia veritas ipsa sibi concordat, et manifeste causam significat per, cum de aliquibus accipitur. Hoc idem ex ejusdem doctoris ad Ablabium oratione probatur. Etenim cum illic etiam de divinarum personarum distinctione tractaret, postquam universaliter causa et causato ab invicem eas distinxit, deinde Filium a Spiritu etiam præpositione per distinguit. Ille quidem est, inquit, immediate a primo, Filius videlicet a Patre ; hic vero de Spiritu dicens, per eum qui

Υἱοῦ· οὗτο; γάρ ἐστι προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Ἐκ τοῦ πρώτου γὰρ ἀμφότερα ὄντα, οὐκ ἂν ἀρκούντως διακρίνοιντο, εἰ μὴ καὶ ἄτερον εἴη διὰ τοῦ ἑτέρου, φησίν. Ὡς φανερώς τὴν *διὰ* ἐπὶ διακρίσει ἐνταῦθα παραληφθῆναι, καὶ διακρίσεως τῆς ἐξ ἀϊδίου, τῆς κατὰ αἰτιατὸν δηλαδὴ καὶ τὸ αἰτίον· ἐπεὶ προαπειδεωκίως ἐφθασε πρότερον τῷ αἰτίῳ καὶ αἰτιατῶ μόνῃ ἀλλήλων τὰ θεῖα πρόσωπα διακρίνεσθαι. Τὸ γὰρ ἐπιειρόμενον, ἀλλήν πάλιν διαφορὰν ἐπὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐννοεῖσθαι οὐκ ἔν τις ἀναμαρτήτως ἐκλάσει, ἀλλήν λέγων κατ' εἶδος· οὕτω γὰρ ἂν ἀντιφάσει τὸν διδάσκαλον περιβάλλοιμεν, εἰ πρότερον τῷ αἰτίῳ καὶ αἰτιατῶ μόνῃ διακρίνεσθαι εἰπόντα τὰ πρόσωπα τῆς Τριάδος, ἔπειτα καὶ ἄλλον τρόπον αὐτὸν νομοῦμεν ἀποδεδωκίνας διακρίσεως κατ' εἶδος διαφέροντα τοῦ προτέρου. Ἄλλην τοίνυν διαφορὰν τὴν κατ' ἀριθμὸν ἐκδεχόμενοι, τὰ τε τοῦ διδασκάλου φρονήμεν ἂν, καὶ φανερώς τὴν *διὰ* μετὰ αἰτίας διεξιμεθα, ὡς μὴ ἔχειν λόγον λοιπὸν ἢ ἀντὶ τῆς μετὰ, αὐτὴν λέγειν· ἡ μετὰ γὰρ οὐ διακρίνει, ἢ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ Πνεύματος δι' Υἱοῦ ἐκφανσὶν τῷ λόγῳ δηλοῦσθαι· αὐτὴ γὰρ οὐκ ἐξ ἀϊδίου. Εἰ δὲ ἡ λέξι τοῦ πεφηνέναι σκανδαλίζει τινὰς, μόνον τὸ ἐκπορεύεσθαι προσήκειν τῇ τοῦ Πνεύματος ὑπάρξει νομίζοντας, καὶ τῇ ὑπαρκτικῇ προόδῳ αὐτοῦ, τὸ δὲ πεφηνέναι εἰς τὴν μεταδοτικὴν ἢ χρονικὴν μόνον πρόδον, ἢ εἰς τὴν πρὸς τὴν κτίσιν φανέρωσιν ἔλκοντας· ἦρα λοιπὸν αὐτοῖς καὶ τὸν Υἱὸν μεταδιδέσθαι λέγειν, ἢ πέμπεσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐκ τοῦ

immediate a Patre est, hoc est per Filium ; et eo distinguitur, inquit, Spiritus a Filio, quia per ipsum est. Quasi diceret, quod cum ambo a primo sint, non sufficienter distinguerentur, nisi alter per alterum esset. Ut manifeste per distinctionem hoc significaret, et distinctionem quæ ab æterno est, quæque secundum causam et causatum est ; cum antea dixerit, causa et causato tantum ab invicem divinas personas distingui. Quod enim iufert, aliam differentiam de Filio et Spiritu sancto intelligi, non recte quis putaret aliam secundum speciem ; contradiceret namque sibi ipsi, si cum antea causa et causato tantum dixerit personas divinas distingui, deinde alium modum distinctionis specie differentem tradidisset. Aliam igitur differentiam secundum numerum accipientes, et recte cum sancto doctore sentiemus et præpositionem per cum causa intelligemus, ita ut nulli ratio relinquatur, vel pro cum eam accipere. Cum enim non distinguit, vel mundo per Filium manifestationem Spiritus, eam significare putare ; hæc enim non est ab æterno. Quod si verbum hoc, manifestari, aliquos scandalizat, verbum, procedere, tantum Spiritus subsistentiæ putantes debere attribui ; manifestari vero ad temporalem processionem, et charismatum dationem, et ad mundi manifestationem trahentes : eorumdem etiam erit Filium mundo dari, vel temporatim dicitur, cum eum audiant a Patre manifesta-

Πατὴρ αὐτὸν ἀκούουσι πεφηνέναι, οὐ πλήρεις οἱ λόγοι τῶν διδασκάλων. Κύριλλος γὰρ ὁ μακάριος ἐν τῷ πρὸς Οὐαλεριανὸν ἐπίσκοπον λόγῳ, "Λγίος γὰρ, φησὶν, ὢν κατὰ φύσιν, καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ Πατὴρ, ὁ δὲ ἐξ αὐτοῦ πεφηνῶς Υἱὸς μονογενής. Καὶ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Χριστοῦ πάλιν: "Ἰδιὸν ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὔτε που μόνον ἢ Λόγος ἐστὶ πεφηνῶς ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' εἰ καὶ νοοῖτο καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπου γεγονῶς. "Ὅτε τοίνυν ἐνταῦθα τὸ πεφηνέναι τὸ εἶναι καὶ τὸ ὑπάρχειν δηλοῖ, πῶς ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου οὐ καταδεξόμεθα τὸ αὐτὸ τοῦτο σημαίνεσθαι; ὁ δὲ καὶ μὴ βουλευμένους ἀναγκάσει δέξασθαι τοῦτο, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ὑπαρκτικῆς αὐτοῦ προόδου τὸ αὐτὸ λέγεται τοῦτο. Λέγει δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος: "Τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ' αἰδίως πάντα ἔχει ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός. Οὕτω πᾶσα πρόφασις ἀφαιρέται τῶν ζητούντων προφάσεις. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ὁ φησὶν ὁ κρηνηρημένος Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐν τῇ τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ καὶ θαυματουργοῦ Γρηγορίου ἀποκαλύψει περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς δι' Υἱοῦ πέφηνε δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον. Ἔως ἂν τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι, σημαίνει μὲν καὶ ἀμφοτέρω, τὸ τε δι' Υἱοῦ ἀνθρώποις γνωσθῆναι ἐν χρόνῳ, τὸ τε δι' Υἱοῦ τὴν αἰδίον ὑπαρξίν ἔχειν, ὡς δὲ ὁμοῦ καὶ ἀμφοτέρω ἀληθῆ, ἐπὶ τῶν οικειῶν λαμβανόμενα τόπων. Ἀφήμι γὰρ ἐν γε τῷ νυνὶ λέγειν, ὡς τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι ἀνθρώποις ἐν χρόνῳ προῦπεσθῆσιν ἐξ ἀνάγκης τὸ δι' Υἱοῦ τὴν αἰδίον

ri, quod ab omnibus communiter doctoribus dicitur. Beatus etenim Cyrillus ad Valerianum episcopum: Cum enim quemadmodum Pater, ait, ita et qui ex eo manifestatur, unigenitus Filius natura sanctus sit. Et rursus idem: Proprius est Filii Spiritus sanctus, inquit, non solum in quantum Verbum est ex Patre manifestatum, sed etiam in quantum intelligitur homo secundum nos factus. Quod si in his, manifestari, esse et æternam subsistentiam, et generationem Filii significat, quare non idem et de Spiritu sancto significaret? Quod autem ei nolentes cogeret concedere idem significare, illud est, quod etiam de Spiritu et ejus æterna processione hoc idem dicitur, dicente B. Basilio de Spiritu sancto: Nil adventitium in se habet, sed æternaliter omnia habet tanquam Spiritus Dei, et ex eo manifestatus: ita omnis occasio tollitur malignari cupientibus. Illud etenim, quod prædictus Gregorius Nyssenus in revelatione Neocesarensis Gregorii, qui miraculis coruscavit, de Spiritu dicit, quod per Filium manifestatus sit, addens, videlicet hominibus, nil contra nos facit: siquidem hoc quod per Filium manifestatus sit, significat quidem utrumque etiam, quod per Filium sit hominibus notificatus temporaliter, et quod per Filium æternaliter produceretur, sint vero utraque vera, in propriis locis accepta. Omitto namque dicere in præsentī, quod per Filium temporaliter hominibus manifestati, præ-

ὑπαρξίν ἔχειν· καὶ οὐκ ἂν δι' αὐτοῦ ἐν χρόνῳ ἐπεφήνηται, εἰ μὴ δι' αὐτοῦ τὴν αἰδίον ὑπαρξίν εἶχεν. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἐν θεολογίᾳ μέγας Γρηγόριος, ζητῶν διὰ τί μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱὸς κέκληται, καὶ εἰ τι αὐτῷ ἐλλείπει εἰς τὸ εἶναι υἱὸς, οὐ λείπει, φησὶν, οὐ γὰρ ἐλλιπὴς ἡ θεότης· τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον, διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλήσιν πεποίηκε· τῇ αὐτῇ καὶ μιᾷ χρήσει τὴν τε τῆς ἐκφάνσεως λέξιν, καὶ τὴν τοῦ πεφηνέναι, τὸ εἶναι τε καὶ ὑπάρχειν ἐνταῦθα δηλοῦν μαρτυρῶν τῷ ὁμωνύμῳ Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης, καὶ ἐτι διάκρισιν καὶ αὐτὸς ἀποδιδούς τὴν αὐτὴν Υἱῶ τε καὶ Πνεύματι, καὶ διὰ τῶν αὐτῶν τε καὶ ἰσῶν τρόπων αὐτὰ διακρίνων ἀλλήλων· ὡς γὰρ ἐκεῖνος τῷ μήτε μονογενῶς ὑποστῆναι καὶ τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι τοῦ Υἱοῦ διακρίνει τὸ Πνεῦμα, οὕτω καὶ οὗτος τῷ τε τῆς ἐκφάνσεως διαφόρῳ, καὶ τῷ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως. "Ὁ μὲν ἐκεῖνος εἶπεν ἐν τῷ μὴ μονογενῶς ὑποστῆναι, ἀλλ' ἀκπορευτῶς δηλαδὴ, τοῦθ' οὗτος ἐκφάνσεως διάφορον εἶρηκεν, εἶτουν διάφορον τρόπον ὑπάρξεως· ὁ δὲ ὁ Νύσσης διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, τοῦθ' οὗτος διάφορον τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως εἶπε. Σχέσιν ἔκ τὴν πρὸς ἄλληλα Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος οὐκ οἶδ' εἰ τινὰ τις ἑτέραν εἶροι πλήν τῆς κατὰ τὸ αἰτιατόν τε καὶ αἴτιον, καθ' ἣν ὁ μὲν πρὸς αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὡς αἴτιον ἔχει, τὸ δὲ διαφόρῳ πρὸς τὸν Υἱόν, κατὰ τὸ παθητικὸν δηλαδὴ καὶ ποιητικὸν ὡς αἴτιον αὐτοῦ. "Ἢ Σεξάτω μοί τις ἑτέραν σχέσιν μεταξύ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, καθ'

C
supponit necessario per Filium æternaliter procedere: nec per eum temporaliter manifestaretur, nisi per eum æternaliter procederet. Alter etiam Gregorius, Nazianzenus videlicet, qui a theologia per excellentiam Theologus cognominatus est, quaerens cur et Spiritus non nominetur Filius, et an ei aliquid desiciat ut Filius sit, non ei quidquam deficere ait, divinitati namque desicit nil, manifestationis autem vel relationis ad invicem diversitas, diversa quoque eis attribuit nomina: his verbis, manifestationis verbum, æternam processionem significare probans, prout etiam ex verbis Nysseni Gregorii apparuit, et eandem Filii et Spiritus sancti ab invicem distinctionem tradens, quam et Nyssenus Gregorius: quemadmodum enim ille, eo quod nec ut Unigenitus ex Patre productus est, et quod per ipsum Filium sit manifestatus, Spiritum a Filio distinguit: ita et Nazianzenus tam manifestationis, tum relationis ad invicem diversitate distinctionem eorum ponit. Quod ille dixit, non ut Unigenitum esse productum, hic manifestationis diversitatem, hoc est, diversum subsistentiæ modum. Quod vero Nyssenus per Filium ait, manifestari, Nazianzenus diversitatem relationis ad invicem nominavit. Relationem vero ad invicem Filii et Spiritus sancti, nescio an aliam quisquam reperiat præter eam quæ secundum causam et causatum sit, secundum quam Filius quidem ad Spiritum ut causa est

ἐν τῷ ἑτερον πρὸς τὸ ἑτερον ἀναφέρεται. Ἄλλ' οὐκ ἐν εὐροι βραδίως. Εἰ γάρ τις τὸ λέγεσθαι πνεῦμα Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἡμῖν ἀντιθεῖη, πρῶτα μὲν ἡ σχετικὴ αὐτῆ ἀκολουθία καὶ κατ' αὐτὸν ἀδύς τὸν Νύσσης Γρηγόριον, καὶ κατὰ πάντας ὁμοῦ οὐκ ἀντιστρέφει· οὐδὲ γὰρ λέγεται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, οὔτε μὴν ἑτέρα τις ἀνταποκρίνεται ταύτῃ τῇ πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος σχέσει, τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὔτε ἡ αὐτῆ, οὔτε διάφορος τῷ γε γοῦν ποιητικῷ καὶ παθητικῷ· ἔπειτα δὲ καὶ αὐτὴ τὸ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι οὐδὲν ἑτερον σημαίνει ἢ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον, ἢ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι αὐθιγῶς κατὰ τὸν Μάξιμον, κατὰ δὲ γε τοὺς δοτικούς, τὸ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Ὅτι τὰ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεσθαι εἰς ἴσον τοῖς τριῶν λέγεσθαι τοῦτοις, λέγω δὴ τῇ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ταῦτα δὲ σχέτιν δηλοῦσι πρὸς ἄλληλα, τὴν κατὰ τὸ αἰτιατόν τε καὶ αἴτιον· ἦν καὶ θαρβύοντως ὁ Θεολόγος ἀποφαίνεται τῆς τε τῶν Θεῶν προσώπων Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος διακρίσεως αἴτιον, καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ετερότητας, τοῦ μὲν Υἱοῦ λεγομένου, θατέρου δὲ Πνεύματος. Τοῦτοις δὲ συνηγορεῖ καὶ ὁ λόγος, καὶ ἡ τῆς πίστεως ἀλήθεια· τὰ γὰρ Θεῶν πρόσωπα τῆς Τριάδος οὐ μᾶλλον εἰσιν ἔν ἡ τρία· τὸ μὲν τῇ οὐσίᾳ, τὸ δὲ γε ταῖς ὑποστάσεσιν, εἴτε καὶ ἰδιότησιν· ἐνοῦνται γὰρ διασχεκριμένως, καὶ διακρίνονται ἡνωμένως,

habent; Spiritus vero o converso ad Filium, ut causatum ad causam, et ideo diversimode. Aut ostendat mihi quispiam aliam inter Filium et Spiritum sanctum relationem, secundum quam alter ad alterum refertur: sed profecto nunquam reperiet. Et enim si quis nobis illam opponet, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, primo quidem ista relatio et secundum ipsum Nyssenem Gregorium, et alios omnes doctores non convertitur. Nec enim Filius dicitur etiam Spiritus, nec huc ad Filium Spiritus relationi aliqua alia Filii ad Spiritum correspondet relatio, nec eadem, neque diversa secundum actionem et passionem: Deinde quod dicatur Filii Spiritus, nihil aliud significat, nisi quod per Filium manifestatus sit secundum magnum Basilium, sive quod per Filium procedat secundum Maximum, sive quod ex Filio procedat secundum Occidentales doctores. Hæc enim quatuor [ut probatum est] æquivalent, videlicet Filii Spiritum dici, per Filium manifestari, per Filium procedi [procedere], et ex Filio procedi. Hæc autem relationem ad invicem causa: causati significant; quam Nazianzenus Gregorius audacter asseverat et divinarum personarum Filii et Spiritus distinctivam esse, et causam ut diversa nomina habeant, et unus Filius, alter Spiritus dicatur: Hæc autem et ipsa ratio attestatur: divina enim et sancta Trinitas

κοινήν μὲν ἔχοντα τὴν οὐσίαν, ταῖς δὲ διαφόροις προόδου καὶ ταῖς ἀναφοραῖς ἀλλήλων διαφέροντα· ἃ δὴ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἡμετέρας νοήσεως διαφέρει, εἰ καὶ μὴ διαφέρει τῷ πράγματι, καθόσον ἡ μὲν πρόοδος ἐστίν ὡσπερ τις ὁδὸς, ἡ δ' ἀναφορὴ ὡσπερ τι εἶδος· εἰκότως καὶ κατὰ ταύτας διακρίνονται. Οἷς γὰρ τινα διαφέρει, τοῦτοις πάντως καὶ διακρίνονται, εἰ καὶ μὴ πᾶσιν ὁμοίως. Ἐπεὶ γὰρ ἐν οἷς πλείοσιν εὐρίσκεται τι κοινόν, ἀνάγκη εἶναι τι τὸ τὰ πλείω ἐκεῖνα διακρίνον, ἀνάγκη καὶ τὰ Θεῶν πρόσωπα πλείω γε ὄντα καὶ κοινωνοῦντα κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλήλοις, εἶναι τι τὸ διακρίνον αὐτὰ, εἰ μὴ μᾶλλον μόνος μέλλοιεν εἶναι ἢ καὶ τριάς. Ἐπεὶ δ' ἐν αὐτοῖς οὐδὲν ἑτερον θεωρεῖται πλὴν τῆς Θεῆς οὐσίας καὶ τῶν ἀναφορῶν μόνων, εἴτουν τῆς ἐκάστου ἰδιότητος καὶ ὑποστάσεως, ἡ δὲ οὐσία κοινή οὐσα οὐκ ἂν εἴη διακρίσεως αὐτοῖς αἴτια, λείπεται κατὰ τὰς ἀναφορὰς αὐτὰ διακρίνεσθαι, καὶ προσηγουμένως μὲν καὶ μάλιστα κατὰ ταύτας, ἐπομένως δὲ γε καὶ κατὰ τὰς προόδους· καθόσον, ὡς εἴρηται, ἀναφορὰ τε καὶ πρόοδος οὐ διαφέρει τῷ πράγματι, εἰ καὶ διαφέρει τῷ τρόπῳ τῆς σημασίας. Ἢ μὲν γὰρ πρόοδος κατὰ τὸν τῆς ἐνεργείας τρόπον σημαίνεται, ὡσπερ ἡ γέννησις, ἡ δ' ἀναφορὰ κατὰ τὸν τοῦ εἶδους, ὡσπερ ἡ πατρότης, ἧτις ὑποστᾶσα τὸ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ πρόσωπον· καὶ διὰ τοῦτο διακρίνονται μὲν ἀλλήλων καὶ ταῖς προόδου, καθόσον ἐξ ἀνάγκης ἔπονται ταύταις αἱ ἀναφοραὶ· τῷ τε γὰρ γεννᾶν ἔπεται ἡ πατρότης, καὶ τῷ γεννᾶσθαι ἡ

non magis unum quam tria est, illud essentia, hoc personis sive proprietatibus; ununtur etenim una cum distinctio, et distinguuntur una cum unitate, sic B. Dionysius ait (1). Et quia in quibuscunque pluribus, in quibus est aliquid commune, est etiam aliquid distinctum in hac etiam divinarum personarum Trinitate, quæ sibi in unitate essentia convenient, quærendum est illud, quod eas distinguit, et cum id non sit essentia [in hac enim summe convenient], in divinis autem præter essentiam, et relationes, atque diversum processuum modum, quem Latini originem nominant, nihil aliud intelligere sit: relinquitur, ut vel origo, vel relatio, vel utrumque divinas personas distinguat. Cum vero relatio et origo, etsi secundum modum intelligendi differant (siquidem origo significatur per modum actus, ut generatio; relatio vero per modum formæ, ut paternitas), ore tamen non differunt; ideo utroque quidem modo distinguuntur divinæ personæ, prius tamen et principaliter secundum modum intelligendi per relationes, per quas etiam constituuntur divinæ personæ: consequenter autem per diversum modum processuum, sive per originem. Non enim generare et genitum esse, quod originis est, constituit principaliter personam: sed paternitas et filiatio, sive Patrem et Filium esse, quod relatio-

(1) De divinis nominibus, cap. 2.

υλότης ομοιως, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως· πρὸς τερὸν δὲ καὶ ἀρχιεϊδέστερον ὅμως ταῖς ἀναφοραῖς διακρίνονται, καὶ ταύταις μᾶλλον ἢ ταῖς προόδοις, ὅμως γε μέντοι καὶ ἀμφοτέρως. Εἰκότως οὖν καὶ οἱ θεολόγοι ἐντεῦθα τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος διακρίνοντας, διχῆ διακρίνουσιν, ἀρχόμενοι μὲν ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς, ἐπὶ τὸν τελεώτερον δὲ καταπαύοντες τρόπον· ταῖς τε γὰρ προόδοις, καὶ ταῖς ἀναφοραῖς δὲ ἀρχιεϊδέστερον διακρινομένων τῶν θεῶν προσώπων ἀλλήλων, ὡς εἴρηται, ταῖς αὐτοῖς καὶ οὕτοι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος διακρίνουσι, τὴν μὲν ἀπὸ τῶν προόδων διάκρισιν διάφορον τρόπον ἐκφάνσως, εἴτουν ὑπάρξεως, ὀνομάζοντες, τὴν δ' ἀπὸ τῶν ἀναφορῶν ὁ μὲν διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, ὁ δὲ σχέσεως διαφορότητα τῆς πρὸς ἄλληλα, ὥστε τὴν τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διαφορότητα ταύτην ἀναφορᾶς εἶναι διάκρισιν, καὶ ἀναφορικῶς τὸν Υἱὸν πρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεισθαι. Ἄλλ' ἢ μὲν Υἱὸς ὁ Υἱὸς, οὐκ ἂν ἀναφέροιτο πρὸς τὸ Πνεῦμα, οὐ γὰρ υἱὸς τοῦ Πνεύματος λέγεται· λείπεται δὲ καθὼς πνεόντα πρὸς αὐτὸ ἀναφέρεισθαι, ἢ πνεῦμα καὶ αὐτὸ πρὸς ἐκεῖνον ἀναφερόμενον· τὸ Πνεῦμα γὰρ τῷ πνεόντι, καὶ ἡ πνοὴ τῆ πνεύσει ἀνταποκρίνεται. Τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ πνεῦμα Υἱοῦ λέγεται, καθὼς ἐστὶν εὐρεῖν πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς, καὶ πνοὴ τοῦ αὐτοῦ. Ταῦτο γὰρ τὸ Πνεῦμα, φησὶν ὁ ἱερεὺς Ἀθανάσιος, πνοὴ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ. Ἀναφέρεισθαι δὲ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν, ἢ πνοὴ τε καὶ πνεῦμα, κατὰ τὰ προειρημένα τοῖς θεολόγοις δοκεῖ·

nis est. Sed quia relatio et origo idem sunt re, et relatio consequitur originem, ideo utroque quidem modo distinguuntur divinæ personæ, sed principaliter relatione sive proprietatibus. Quare non immerito theologî et doctores nostri Filium a Spiritu distinguentes, dupliciter eos distinguunt, ab imperfectiori modo ad perfectiorem procedentes, distinctionem quæ per diversum processum modum sit, diversum manifestationis modum nominantes; illam vero, quæ sit per relationes, Nyssenus quidem Gregorius per Filium manifestari, Nazianzenus vero diversitatem relationum ad invicem appellans. Pater ergo, quod hæc relationum diversitas, relationis distinctio est, et relative Filius ad Spiritum, et ad Filium Spiritus refertur. Et cum Filius, prout Filius, non refertur ad Spiritum (non enim dicitur Filius Spiritus), restat ut referatur ad Spiritum tanquam spirans, cum Spiritus etiam referatur ad Filium tanquam Spiritus. Spiritus enim spiranti, et passiva spiratio activæ spirationi correspondet. Spiritus vero et Spiritus Filii multis in locis sacræ Scripturæ dicitur, et spiratio ejus. [Hic enim Spiritus] sacer Athanasius ait [spiratio est Filii.] Cum igitur ad Filium Spiritus et tanquam spiratio, et tanquam Spiritus referatur, Filius quoque tanquam spirans referatur ad Spiritum. At cum longum sit omnes allegare doctores, qui per Filium ex Patre Spiritum spirari dixerunt, sufficiat unum et ultimum in

καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα ἢ πνέων ἀνενεχθήσεται πρὸς τὸ Πνεῦμα. Καὶ τί ἂν τις καταριθμήσαιο τοὺς τῆς διὰ, χρησαμένους ἀγίους ἐπὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος; Ἀρχέσει δ' ἐνὶ χρησαμένους καὶ τελευταίω, τῷ τελευταίω τῶν θεολόγων, σκέψασθαι καὶ αὐτὸν ὃ τι περὶ τούτου φρονεῖ. Καὶ γοῦν Ἰωάννης ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεολόγος περὶ τοῦ Πατρὸς λέγων, Αὐτὸς μὲν οὖν ἐστὶ, φησὶ, νοῦς Λόγου ἄβυσσος, Λόγου γεννήτωρ, καὶ διὰ Λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος· καὶ αὐθις· Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκφαντορικὴ τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος δύναμις τοῦ Πατρὸς, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Πάντως οὐ χρὴ περιττοῦς εἶναι τὰ φανερά σαφηνίζοντας. Ἐκπορεύεσθαι γὰρ φησιν, ὃ φανερῶς τὸ εἶναι δηλοῦ τοῦ Πνεύματος καὶ τὴν ὑπαρξιν, μάλιστα τῶν ἄλλων ὀνομάτων ἀπάντων, καὶ μάλιστα καθ' ἡμᾶς, τοῦτο μόνον ἀποκληροῦντας τῆ ὑπάρξει τοῦ Πνεύματος ὄνομα. Δι' Υἱοῦ τοίνυν αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι λέγων, δι' Υἱοῦ αὐτὸ λέγει τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. Καὶ ἀποκλείει διὰ τούτου τὸν λόγον Θεοδωρήτηρ, ἀπαρνούμενον τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὡσθ' ἡμῖν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ὑποσαλευθῆναι βοήθειαν, ἐπὶ τῆ τῆς συνόδου ἰσχυριζομένοις σιγῇ· τοῦ μὲν Θεοδωρήτου εἰπόντος μήτε' ἐξ Υἱοῦ, μήτε δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τῆς δὲ συνόδου σιωπησάσης, καὶ διὰ τῆς σιγῆς δῆθεν τοῦτο καταδεξαμένης· ἰδοὺ γὰρ ἐκ γε τοῦ λόγου, εἰ μὴ καὶ ἄμφω, τότε γοῦν δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν

C

medium adducere, et quidam de hoc ille sentiat, considerare. Joannes igitur Damascenus de Patre loquens: [Ipse quidem est, ait, intellectus Verbi abyssus, Verbi genitor, et per Verbum manifestativi Spiritus spirator.] Et rursus: [Spiritus vero sanctus, manifestativa occultæ divinitatis potentia Patris, et ex Patre per Filium procedens est.] Certe supervacaneum est velle quæ aperte dicta sunt declarare. Procedens enim est, inquit, quod palam ipsum esse et subsistentiam Spiritus significat, magis quam aliquod aliud nomen, præsertim secundum nostros qui hoc nomen solum subsistentiæ Spiritus appropriant. Cum igitur per Filium eum procedere dicat, per Filium eum subsistentiam habere significat: et per hoc excludit Theodoriti errorem, negantis per Filium subsistere Spiritum sanctum, ita ut nullum nobis inde relinquatur subsidium, si Theodorito hæc coram generali Ephesino concilio dicente, sacrum concilium tacuerit, qui putamus pro nobis hoc facere, quasi concilium tacendo verbis Theodoriti consenserit. Nam cum Theodoritus utrumque negasset, nec ex Filio, nec per Filium subsistere Spiritum sanctum asserens, ex dictis tamen horum sanctorum, etsi non ambo, alterum saltem, videlicet quod per Filium subsistat, palam probatum est: cum omnes doctores, et non minus qui post Theodoritum fuerunt, ex Patre per Filium procedere Spiritum sanctum, clara voce prædicent; tum Joannes Damascenus et Maximus,

D

ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δέδεικται, πάντων τῶν διδασκάλων βωόντων, καὶ οὐχ ἥκιστα τῶν μετὰ Θεοδώρητον, ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἰωάννου τε καὶ Μαξίμου τῶν μακαρίων, καὶ ἔτι διὰ τοῦ Ταρασίου τοῦ θείου τῆς ἐβδόμης τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, πιστεύειν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντος, τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ αὐτὸ Θεὸν εἶναι γνωριζόμενον· τῶν δὲ ἄλλων καὶ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ εἶναι, καὶ ἐκ Θεοῦ διὰ τοῦ Λόγου, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προῖναι, ἅπερ εἰς ἴσον τῷ ἐκπορεύεσθαι ἔρχεται, καὶ τὸ εἶναι, καὶ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Ὡστε ὁ Θεοδώρητος οὐκ ἀληθεύει τοῦτο εἰπὼν· ἀλλ' ὁμῶς ἐσιώπησαν οἱ Πατέρες, τοῦτο ἀνοήσαντες εἰρηκότος, ὡς μὴ δεῖν μαρτυρίαν ποιῆσθαι τὴν αὐτῶν σιωπῆν τοῦ μήτ' ἐξ Υἱοῦ μήτε μὴν δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὴν ὑπαρξίν ἔχειν· τῷ γὰρ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν μάρτυρες οἱ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι αὐτὸ εἰρηκότες, ἅπερ τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ κατὰ τοὺς ἡμετέρους· τὸ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν ὅηλοι· καὶ ταῦτα μετὰ Θεοδώρητον γεγονότες τῷ χρόνῳ, καὶ θκούσαντες μὲν αὐτοῦ τοιαῦτα εἰπόντος, εἰδότες δὲ τὴν σύνοδον πρὸς ταῦτα σιγήσαντες, ἀλλ' ὁμῶς ἐκείνῳ οὐ πάντα ἐκριναν ἔπεισθαι. Τὸ δὲ χαριέστερον, ὅτι καὶ ἀμφοτέρω ἀρνησαμένου Θεοδώρητου, ὁ μακάριος Ἰωάννης τὸ μὲν ἐξ Υἱοῦ ἀπαρνείται, ὅπως δὲ, καὶ τοῦτο ἐρούμεν μετὰ μικρόν· τὸ δὲ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἦτοι δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, τοῦτο δὲ τίθεται. Εἰ δὲ τὸ, Μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ, ὃ φησιν ὁ μακά-

ριο: Ἰωάννης, καὶ τὸ ἐν τῇ πρὸς Μαρτίνον ἐπιστολῇ τοῦ θείου Μαξίμου περὶ τῶν Ῥωμαίων ρηθέν τις ἡμῖν ἀντεποίσει, ὡς οὐκ αἴτιαν ποιοῦνται τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν, ὃ μὲν Λατίνοι φασιν ἐπὶ τούτοις, οὐκ ἂν εἴποιμι καὶ αὐτὸς, ὡς οὔτε τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τοῖς πλεῖστοις τῶν αὐτοῦ βιβλίων εὑρίσκεται, τὴν τε τοῦ Μαξίμου ταύτην ἐπιστολὴν μὴ εἶναι τοῦ Μαξίμου· οὔτε γὰρ πολλαχοῦ, οὔτε ἐν ἀρχαίοις βιβλίοις, οὔτε τοῖς ἐκείνου συγγράμμασιν ἐγγεγραμμένην εὑρίσκεισθαι· οὐδ' ὅτι καὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς ταύτην νοθεύουσιν: ἀλλὰ τοῦτο μὲν συγχωρήσω, καὶ δέξομαι τῆς ἐκείνων εἶναι ταῦτα φωνῆς τε καὶ διανοίας· εἰρηκέναι μέντοι ταῦτα φαίην ἂν αὐτοὺς ἔγωγε, ὡς ἂν μὴ τις προκαταρκτικὴν αἴτιαν τὴν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος νομίσειε λέγεσθαι, ὡς μὴ πρὸς τοῦ Πατρὸς εἰληφότα τὴν δύναμιν τοῦ δι' αὐτοῦ προῖναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἢ γὰρ κοινὴ τῶν Ἑλλήνων χρῆσις ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς καὶ προκαταρκτικῆς αἰτίας κυρίως χρωμένη τῇ ἐκ, τὸν τε Δαμασκηνὸν ἠνάγκασε, μὴ ἐξ Υἱοῦ, ἀλλὰ δι' Υἱοῦ φάναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι· τὸν τε Μαξίμον ἔπεισε τὸ παρὰ τῶν Ῥωμαίων λεγόμενον ἐξ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι εἰς τὸ δι' Υἱοῦ προῖναι μεταλαβεῖν. Εἰ καὶ γὰρ ἐξ Υἱοῦ, φησιν, οἱ Ῥωμαῖοι τὸ Πνεῦμα λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι, ἢ δὲ ἐκ, ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς αἰτίας παραλαμβάνεται, ἀλλ' ὁμῶς οὐ τοιαύτην αἴτιαν ποιούμενοι τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν. Τοῦτο φησι καὶ ὁ Δαμασκηνὸς, Ἐξ Υἱοῦ μὲν οὐκ ἔστι τὸ Πνεῦμα, δι' Υἱοῦ δὲ· μόνος γὰρ ὁ Πατήρ τοιοῦτον

virī uti doctissimi, ita etiam sanctissimi; tota idem generalis septima synodus per sanctum Tarasium patriarcham Constantinopolitanum, credere dicentem in Spiritum sanctum, qui ex Patre per Filium procedit, Deus quoque ipse esse cognoscitur. Alii vero ex Deo per Filium esse, videlicet Spiritum ex Deo per Verbum, et ex Patre per Filium procedere; quæ omnia idem atque spirari significant, et esse, et subsistentiam habere. Ex quibus patet quod Theodoritus errat, quoad alteram partem ad minus, eam videlicet, qua negat Spiritum subsistere per Filium: Patres tamen concilii tacuerunt, eo etiam hanc partem negante; ita ut eorum silentium non debeat nobis testimonio esse, quod nec ex Filio, nec per Filium Spiritus habeat subsistentiam. Quod enim per Filium subsistat, testantur qui eum per Filium procedere dixerunt: siquidem procedere, etiam secundum nostros ipsum subsistere significat: cum tamen longo post Theodoritum tempore fuerint, et audierint quidem eum hæc dicentem, sciverint autem sacram synodum ad hæc tacuisse, attamen non iudicarunt eum esse sequendum. Theodorito enim et quod ex Filio, et quod per Filium subsistat Spiritus, negante, beatus Joannes Damascenus, quod ex Filio, ipso quoque negat: qua vero ratione, paulo post explicabimus. Quod autem per Filium procedat, id est, subsistat, hoc ut verum ponit. Quod si quis illud nobis opponat, Solus Pater est causa, Joanne Da-

mascono auctore: item, quod Maximus in epistola ad Marinum de Romanis ait, quod scilicet non ponant Filium causam Spiritus esse; quæ ad hæc Latini dicunt, ego non dicam, quod scilicet nec illud Damasceni omnibus in ejus libris invenitur, quodque epistola Maximi non est ejus, cum nec ubique, nec in antiquioribus condicibus, nec inter opera ejus inveniat, quodque nonnulli nostrorum etiam eam non esse suam putant: hæc, inquam, non dicam; sed concedam hæc illorum esse doctorum et verba et sententias. Dixisse tamen eos hæc ego dicam, ne quis principalem causam Spiritus putet Filium, quasi non a Patre ceperit, ut per eum Spiritus sanctus procedat. Communis enim lingue Græcorum usus, cum per præpositionem ex principalem significet causam, et Damasceni cogit, non ex Filio, sed per Filium dicere procedere Spiritum sanctum: et Maximum, quod a Romanis dicetur ex Filio procedere, idem significare sentire, ac si dicent per Filium procedere. Quamquam enim, ait, ex Filio Spiritum sanctum prodiro Romani asserant, præpositio autem ex principalem significet causam, non tamen ideo dicunt, ut talem causam significant Filium esse. Damascenus etiam, Ex Filio quidem Spiritus, inquit, minime est, per Filium autem conceditur; solus namque Pater est causa talis, videlicet qualem ipsa ex significat. Quare talem quidem causam negant Filium esse: præpositionem autem per attri-

ἔπειν αἴτιον, οἷον ἡ ἐκ, δηλοῦν βούλεται ταύτη τοι ἅσεν ἀπολογία τοῖς κακούργως ἐντεῦθεν ἐπιχειροῦσι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τῆς τῶν ὄντων αἰτίαν ἀφελῆν διὰ τὸ τὸν Πατέρα λέγειν αἴτιον τὸν διδάσκαλον, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ἡ αὐτὴ καὶ νῦν ἀρκέσει τοῖς μὴ ποιῶσι τὸν Υἱὸν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος διὰ τὸ τὴν μὲν Δαμασκηνὸν, μνησθέντα τοῦ ἐξ Υἱοῦ μὴ εἶναι τὸ Πνεῦμα, μόνον αἴτιον εἶπειν τὸν Πατέρα ἡ τὸν δὲ Μάξιμον εἰπόντα περὶ Ῥωμαίων, ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ αἰτίου φάναι, εἰδόντας μὲν ἦντινα ἡ ἐκ σημαίνει αἰτίαν, τοιαύτην δὲ μὴ συγχωροῦντας τὸν Υἱὸν εἶναι, διὰ τὸ πάντα αὐτὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν λαβόντα, ὅς ἐστι μόνος ἀρχοειδῆς αἰτία καὶ πρώτη, καὶ οἷαν ἡ ἐκ δύναται περιστάνειν, αὐτὸς μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ πάντα ἔχων καὶ οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν, τῶν δὲ τοῦ Υἱοῦ πάντων πρὸς ἐκεῖνον ἀναφερομένων, ἅτε καὶ παρ' αὐτοῦ ἔχοντος πάντα, καὶ διὰ τοῦτο εἰκότως τοῦ Πατρὸς λεγομένων τῶν τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐκεῖθεν ἠκόντων αὐτῷ. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ὅπως οὐ δύναται ἂν τις μὴ λέγειν αἰτίαν καὶ ὅπως οὐ δύναται αὐτοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Εἰ γὰρ τὸ μὲν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ προῖεναι, καὶ εἶναι, τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν δηλοῖ, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἀντιλεγόντων αὐτῶν συγχωρεῖται, μὴ δυναμένων ἀντιδλέπειν πρὸς τὰ φανερώτατα τοῦτο δὲ λέγοντες οἱ διδάσκαλοι, οὔτε τὴν εἰς τὸν αἰσθητὸν τουτουὶ κόσμον τοῦ Πνεύματος δηλοῦσι φανέρωσιν, οὔτε περὶ χαρισμάτων τινῶν ποιῶνται τὸν λόγον, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως καὶ

ἔπειν αἴτιον, οἷον ἡ ἐκ, δηλοῦν βούλεται ταύτη τοι ἅσεν ἀπολογία τοῖς κακούργως ἐντεῦθεν ἐπιχειροῦσι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τῆς τῶν ὄντων αἰτίαν ἀφελῆν διὰ τὸ τὸν Πατέρα λέγειν αἴτιον τὸν διδάσκαλον, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ἡ αὐτὴ καὶ νῦν ἀρκέσει τοῖς μὴ ποιῶσι τὸν Υἱὸν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος διὰ τὸ τὴν μὲν Δαμασκηνὸν, μνησθέντα τοῦ ἐξ Υἱοῦ μὴ εἶναι τὸ Πνεῦμα, μόνον αἴτιον εἶπειν τὸν Πατέρα ἡ τὸν δὲ Μάξιμον εἰπόντα περὶ Ῥωμαίων, ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ αἰτίου φάναι, εἰδόντας μὲν ἦντινα ἡ ἐκ σημαίνει αἰτίαν, τοιαύτην δὲ μὴ συγχωροῦντας τὸν Υἱὸν εἶναι, διὰ τὸ πάντα αὐτὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν λαβόντα, ὅς ἐστι μόνος ἀρχοειδῆς αἰτία καὶ πρώτη, καὶ οἷαν ἡ ἐκ δύναται περιστάνειν, αὐτὸς μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ πάντα ἔχων καὶ οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν, τῶν δὲ τοῦ Υἱοῦ πάντων πρὸς ἐκεῖνον ἀναφερομένων, ἅτε καὶ παρ' αὐτοῦ ἔχοντος πάντα, καὶ διὰ τοῦτο εἰκότως τοῦ Πατρὸς λεγομένων τῶν τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐκεῖθεν ἠκόντων αὐτῷ. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ὅπως οὐ δύναται ἂν τις μὴ λέγειν αἰτίαν καὶ ὅπως οὐ δύναται αὐτοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι. Εἰ γὰρ τὸ μὲν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ προῖεναι, καὶ εἶναι, τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν δηλοῖ, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἀντιλεγόντων αὐτῶν συγχωρεῖται, μὴ δυναμένων ἀντιδλέπειν πρὸς τὰ φανερώτατα τοῦτο δὲ λέγοντες οἱ διδάσκαλοι, οὔτε τὴν εἰς τὸν αἰσθητὸν τουτουὶ κόσμον τοῦ Πνεύματος δηλοῦσι φανέρωσιν, οὔτε περὶ χαρισμάτων τινῶν ποιῶνται τὸν λόγον, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως καὶ

habent Filio, per quam simul cum cum Patre causam sive principium Spiritus sancti esse significatur. Quia enim, inquit Maximus, per eum prodit Spiritus sanctus (id est, ut alibi dicit idem doctor, quia per eum procedit), ideo a Romanis ex Filio prodire dicitur: et Damascenus, Ex Patre per Filium procedit. Quæ omnia aperte Filium etiam significant causam sive principium esse, et tale principium, qualis est Pater, cum nihil imperfectum apud Filium sit, quanquam non principalem, nec propriam; ob hoc enim caventes, negant Filium causam esse, et quia omnia quæcumque Filius habet, a Patre habet, et ad eum omnia referuntur, quemadmodum et sanctus Basilius in octavo ad Amphiloehium capitulo ait: Ideo inquit Dominus ad Patrem: *Mea omnia tua sunt*, quia ad eum principium creaturarum refertur. Et Nazianzenus in sermone ad Ægyptios: Deus, inquit, tribus in maximis consistit: causa, creatore, et perficiente; Patre videlicet, Filio, et Spiritu sancto. Hæc autem dicebat, non quia omnino negabat, Filium et Spiritum sanctum esse principium sive causam creaturarum (hoc enim impium est cogitare), sed quia Patrem solum simpliciter principaliter causam esse sciebat, et ab eo Filium et Spiritum sanctum habere quidquid habent. Quæ ergo responsio suffecisset contra quoscunque, qui ex his verbis doctoris non Filium, nec Spiritum, sed Patrem ponentis causam creaturarum, maligne arguere volentes, totaliter

negarent Filium et Spiritum sanctum causam esse creaturarum: ipsa eadem illis sufficeret, qui Filium non esse causam Spiritus ponunt. Eadem enim ratione et Damascenus, cum diceret Spiritum non esse ex Filio, addidit: Solus enim Pater causa est. Et Maximus dicens de Romanis, quod ex Filio assererent Spiritum prodire. Non cum causam ponunt, ait, cum scirent quidem, qualem causam significet *et*: talem Filium esse minime concederent; quippe qui omnia quæ habet a Patre accipit, qui solus prima et principalis causa est, qualem ipsa *ex* significat, cum ipse quidem a seipso omnia habeat, Filius vero a Patre. Et ideo non prima nec principalis causa est, est tamen causa, sive principium Spiritus unum et idem cum Patre; nec quisquam hoc omnino negare poterit, per eum, audiens doctores dicentes, Spiritum sanctum procedere. Si enim per Filium procedere, prodire, et esse, ipsi quoque adversarii, non valentes aperte veritati contradicere, concedunt idem significare, ac si diceretur per Filium habere subsistentiam: hoc autem dicentes doctores, nec manifestationem Spiritus ad hunc sensibilem mundum significant, nec de gratis et donis Spiritus, sed de ipsa hypostasi Spiritus et ejus æterna emanatione et existentia loquuntur: nec ista præpositio *per*, idem quod præpositio *cum* (ut probavimus) significat, ad quæ refugere solent adversarii: quid aliud relinquuntur; nisi ut *per* significet causam sive prin-

της ἐξ αἰδίου προόδου αὐτοῦ καὶ ὑπάρξεως· οὔτε μέντοι ταυτὸ δύναται τῇ μετὰ, ἢ διὰ, καθὼς ἀπεδείξαμεν, εἰς ἃ καταφεύγειν ἔθος τοῖς ἀντιλέγουσι· τί ἕτερον λείπεται ἢ αἰτίαν τὴν διὰ, ταύτην σημαίνει; δι' Υἱοῦ γὰρ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν τὸ Πνεῦμα λεγόντων, ἢ διὰ, καθ' αὐτὴν μένουσα, καὶ μὴ δυναμένη μεταληφθῆναι εἰς τὴν μετὰ, τὸ ἐαυτῆς δύναται πάντως, καὶ αἰτίαν παρίστησιν, αἰτίαν πάντοτε δειχθεῖσα σημαίνει ἐφ' ὧν περ παραλαμβάνεται. Ὅτι δὲ ἡ διὰ, οὐδὲν τούτων τῶν τριῶν βούλεται, ἀπὸ τε τοῦ Μάξιμου ἐν τῇ πρὸς Μαρτίνον, καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ καθαρῶταρον δείκνυται, τὴν ἐκ φανερώς μεταλαμβάνόντων ἀντὶ τῆς διὰ, καὶ περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, ἔτι δὲ καὶ τῆς αἰδίου ὑπάρξεως ποιουμένων τὸν λόγον. Ὅσον οὖν κοινότητος μετέστι τῇ μετὰ, καὶ τῇ ἐκ, τοσοῦτον τῇ διὰ, καὶ τῇ μετὰ· καὶ Θεοδώρητος δὲ οὐδὲ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν λέγων ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, πότερον ἀντὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἐξελάμβανεν; Οὐκοῦν ἐψεύδατο φανερώς, οὐ δεῖ ἡμᾶς ἐπὶ τούτῳ καὶ τῇ τῆς συνόδου σιγῇ ἰσχυρίζεσθαι· καὶ γὰρ ἔστι μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, συμπροῖόν αὐτῷ συμπαρομαρτοῦν τε καὶ συνεχλάμπον. Ἄλλ' ἐμῶνυμον ἡγοῦμενος τὴν φωνὴν, καὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ, νῦν μὲν ἰσοδυναμεῖν τῷ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, νῦν δὲ καθ' αὐτὸ ὡς δι' Υἱοῦ, εἶτα τὸ δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκεῖνος ἀρνείται. Οὐκοῦν ἢ αὐτὸ ἔδει τὴν ὁμωνυμίαν, ἢ τὴν σύνοδον διαστελεῖν, καὶ δῆλον ποιῆσαι, περὶ ποίου τῶν σημαινομένων ὁ λόγος αὐτῷ. Ἄλλ' οὔτε τὸ, δι'

cipium? Cum enim per Filium dicant doctores Spiritum sanctum esse et existentiam habere, eumque ipsa per non possit pro eum intelligi, suam vim exprimit utique, et causam significat, cum jam probatum sit causam significare in quibus accipitur. Quod autem ipsa per nullum trium predictorum hic significet, ex epistola Maximi ad Marinum predicta, et ex ipso Damasceno palam probatur, qui ipsam ex mutant in per, et de ipsa persona Spiritus et ejus aeterna existentia loquuntur. Quantum igitur conveniant ex et cum, tantum per et cum convenire possunt, quod et per Theodorum maxime probatur. Cum enim ille diceret, Spiritum non habere existentiam per Filium, cum Filione intelligebat? Ergo palam mentiebatur, nec deceet nos nisi concilii silentio. Etenim Spiritus cum Filio simul est, et ex Patre simul emanans. An aequivocam hanc dictionem per, ille putans, ut aliquando idem quod cum, aliquando seipsum per significaret, per Filium negat Spiritum esse? At oportuisset vel ipsum, vel concilium hanc aequivocationem distinguere, et docere de quo significato diceret, prout omnes solent doctores: sed nec idem per, cum Filio, ille putabat posse intelligi, cum diceretur per Filium: et per Filium negans Spiritum habere existentiam, causam significare, hanc praepositionem putabat. Palam itaque his omnibus patet se ipsam in productis auctoritatibus per significare, et quod suum est per se cau-

A Υἱοῦ, ἐκεῖνος ἡγεῖτο τῷ, μετὰ τοῦ Υἱοῦ, ταυτὸν δύνασθαι, καὶ τὸ δι' Υἱοῦ ὡς δι' Υἱοῦ ἐξεδέχετο καὶ αἰτίαν τῇ διὰ ἀπονέμων. Πάντηθεν οὖν ἀναφαίνεται ἀνθ' ἐαυτῆς ἡ διὰ, τιθεμένη ἐφ' ὧν νυνὶ προηνάγκαμεν χρήσεων, καὶ δυναμένη τὸ ἐαυτῆς, καὶ φανερώς αἰτίαν σημαίνουσα. Ἄλλὰ μὴ μοι πάλιν εἰς τὸ συναφές καταφύγῃ καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας, διὰ τοῦτο λέγων διὰ τοῦ Υἱοῦ προῖέναι τὸ Πνεῦμα εἰρησθαι, ἵνα τὸ συναφές καὶ ἀπαράλλακτον δηλωθῇ τῆς οὐσίας. Πρῶτον μὲν γὰρ τὸ προῖέναι ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ ἐκπορεύεσθαι εἰρηται· αὐτὸς τε γὰρ ὁ θεὸς Μάξιμος ὁ τοῦτο εἰπὼν ἐν τῇ πρὸς Μαρτίνον ἐπιστολῇ, ἐν τῇ εἰς τὸν Ζαχαρίαν θεωρίᾳ ἐκπορεύεσθαι εἰρηκε· τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὁ Δαμασκηνός, καὶ ἡ τῶν συνόδων ἐβδόμη. Ἐδὲ ἐκπορεύεσθαι τὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν δηλοῖ· καὶ τὸ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ δι' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν δύναίτο εἶναι, μὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως ὄντος αἰτίας. Ἐπειτα δὲ ὅτι οὐδ' ἡμεῖς λέγομεν δι' Υἱοῦ προῖέναι τὸ Πνεῦμα τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας ἢ ἔστιν, ἢ δηλοῦται· οὐ γὰρ ἡμεῖς ἀναμένει καὶ τὸν ἡμέτερον λόγον ἢ θεία οὐσία τοῖς πρωτόκοις ταυτίζεσθαι τε καὶ κοινουῖσθαι· ἀλλὰ διότι ἔστι τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας, διὰ τοῦτο καὶ λέγεται προῖέναι καὶ πρόβεισι διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοῦτο δὲ καὶ οἱ Λατῖνοι φασί. Διὰ τὸ τὴν αὐτὴν οὐσίαν εἶναι Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καὶ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν δίχα τοῦ εἶναι Πατέρα, καὶ τοῦ ἐκπορεύεσθαι ἐξ αὐτοῦ ἢ δι' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα

C samque manifeste significare, et hanc Theodorum negare, hanc caeteros sanctos doctores audacter prosteri. Sed ne rursus ad illa consueta refugia te recipias, ideo dicens per Filium prodire Spiritum, dictum fuisse, ut conjunctio, connexio, et identitas substantiae eorum significetur. Primo namque hic prodire pro procedere capitur. Ipse enim idem Maximus, qui in epistola ad Marinum, prodire ait: in expositione ad Zachariam, procedere inquit. Idem Damascenus, idem septima synodus ait: Procedere vero, subsistentiam habere significat: et per Filium procedere, per Filium subsistentiam habere procul dubio significat. Hoc autem esse non poterit, nisi et Filius subsistentiae Spiritus principium sit. Deinde, non quia nos dicimus Spiritum prodire per Filium, ideo aut est, aut manifestatur substantiae identitas (non enim per nos, neque per nostrum dicendi modum, divina essentia divinis unitur aut identificatur personis), sed quia est essentiae identitas, ideo prodire dicitur, et prodit per Filium Spiritus. Hoc autem Latini etiam dicunt. Quia enim eadem est essentia Patri et Filio, aiunt: Et omnia Patris Filius etiam habet, praeterquam quod non sit Pater; ideo etiam hoc cum habere asseverant, quod ex eo, vel per eum Spiritus procedat. Hoc idem quoque beatus Cyrillus in quinto ad Hermiam probat, dicens: Cujusnam proprium esse Spiritum dicimus? Utrum solius Dei et Patris, an etiam Filii, an et disjunctim

τὸ ἅγιον, τὸν Υἱὸν ἔχειν δισχυρίζονται. Τὰ δ' αὐτὸ A
 τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Κύριλλος ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν
 πρὸς Ἑρμεῖαν δηλοῖ· Τίνος γὰρ ἴδιον, φησὶν, εἶναι
 φάμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; πότερον δὲ μόνον τοῦ
 Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἢ γοῦν καὶ τοῦ Υἱοῦ; ἢ καὶ ἀνά
 μέρος ἑκατέρου καὶ ἀμφοῖν, ὡς ἐν ἑκ Πατρὸς δι'
 Υἱοῦ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας; Πατρὸς δηλαδὴ
 καὶ Υἱοῦ λέγων. Ἀποκρίνεται δὲ ὁ Ἑρμείας· Οὕτως
 ἐγωγέ φημι, ὦ ἑταῖρε. Καὶ ὁ ἅγιος πρὸς αὐτόν·
 Ὁρθῶς. Διὰ τὸ ταυτὸν, φησὶ, τῆς οὐσίας Πατρὸς
 καὶ Υἱοῦ ἀμφοῖν τὸ Πνεῦμά ἐστι, καὶ ἐκ Πατρὸς δι'
 Υἱοῦ ἐκπορεύεται· ὅτι βούλεται ἕτερον, ἢ ὅτι διὰ τὸ
 ταυτὸν τῆς οὐσίας Υἱῶ πρὸς Πατέρα καὶ διὰ τοῦ
 Υἱοῦ πρόεισι τὸ Πνεῦμα, καὶ Πνεῦμά ἐστιν αὐτοῦ,
 ὡς παρ καὶ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο δὲ καὶ Λατίνοις δοκεῖ.
 Ἄλλως τε τὸ ὁμοούσιον τε καὶ ἀπαράλλακτον τῆς
 οὐσίας οὕτως ἂν δειχθεῖν μάλιστα ἐπὶ τῶν θεῶν
 προσώπων Πατρὸς τε πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα,
 καὶ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ ὡς
 αἴτιον καὶ αἰτιατὸν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους· ἢ γὰρ
 τοιαῦτα, κοινωθήσεται μάλιστα ἀλλήλοις, οἰκείως
 ἔχοντα πρὸς ἀλλήλα κατὰ φύσιν, διὰ τὸ αὐτὸ δὲ οὐ-
 δὲν ἦττον διακριθῆσονται· καὶ μᾶλλον διὰ τούτου
 τοῦ τρόπου ἢ δι' ἑτέρου, τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνδὸς
 ἀμφοτέρω δυναμένου καὶ εἰκότως παραλαμβανο-
 μένου ἐπὶ τῶν θεῶν. Ὡς παρ γὰρ ἐκεῖνοις καὶ
 τῇ ἐνώσει ἢ διακρίσει, καὶ τῇ διακρίσει ἢ ἐνω-
 σις συνεμφαίνεται, οὕτως ἀνάγκη καὶ τοιαύτην ἐκαί

utriusque et simul amborum, tanquam unum ex C
 Patre per Filium propter identitatem essentiae? Ad
 quae respondet Hieronimus: Ita mihi videtur. At
 doctor ad eum: Recte quidem. Propter identitatem
 essentiae, inquit, Patris et Filii, et amborum Spi-
 ritus est, et ex Patre procedit per Filium. Quod
 quid aliud vult, nisi quod propter identitatem es-
 sentiae Filii et Patris, et per Filium Spiritus pro-
 cedit, et ejus Spiritus est, quemadmodum et Patris?
 Hoc autem Latini etiam concedunt. Praeterea iden-
 titas essentiae Patris cum Filio et Spiritu, ac Filii
 cum Patre et Spiritu, tum praecipue probatur, cum
 ad invicem ut principium, et id quod a principio,
 se habeant. In quantum enim tales, et maxime
 invicem communicarent, et maxime ad invicem
 distinguerentur. Qui modus cum intelligi simul
 possit, merito in divinis omnibus aliis distinguendi
 vel unendi modis praepositur. Quemadmodum
 enim in illis rebus divinis et una cum unitate di-
 stinctio, et cum distinctione summa unitas est: ita
 necesse est nos etiam talem unionis modum illic
 intelligere, qui non minus etiam distinctionem con-
 tineat, et talem distinctionem, quae unionem in
 se habeat: talis vero sola principii, et ejus quod
 a principio, relatio est. Quare si quos audiamus
 doctores dicentes propter consubstantialitatem di-

λαβεῖν κοινωνίαν, ὡς μηδὲν ἦττον καὶ τὴν διάκρισιν
 ἐν αὐτῇ συνέχειν· καὶ πάλιν τοιαύτην διάκρισιν, ἐν
 ἢ συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἐνωσις· ὥστε ἂν τις
 ἀκουσόμεν λέγοντος τῶν ἁγίων, διὰ τὴν ὁμοουσιό-
 τητα εἰρησθαι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπο-
 ρεύεσθαι, ἐπεὶ τὴν ὁμοουσιότητα ταύτην ἢ κατὰ τὸ
 αἴτιον καὶ αἰτιατὸν σχέσις δηλοῖ, μάλιστα διὰ τὴν
 κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν σχέσιν νομίσωμεν αὐ-
 τοὺς εἰρηκένας, διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι ἐκπορεύεσθαι
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτι δὲ ἡ τοιαύτη σχέσις τὸ
 ὁμοούσιον παριστά, πρὸς τοῖς λεγομένοις καὶ ὁ μέ-
 γας μαρτυρήσει Βασίλειος, ἐν τῇ πρὸς τὰς Κανονι-
 κάς ἐπιστολῇ ταυτὶ λέγων· Ἐπεὶ γοῦν ἐστὶν ἀναρ-
 χον φῶς ὁ Πατήρ, γεννητὸν δὲ φῶς ὁ Υἱός, φῶς δὲ
 καὶ φῶς ἑκάτερος, ὁμοούσιον αὐτὸν εἴποιεν ἂν δι-
 καίως, ἵνα τὸ τῆς φύσεως ὁμοίτητον παραστήσωσιν.
 Οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται, ὅπερ
 τινὲς ὑπειλήφασιν, ἀλλ' ὅταν καὶ τὸ αἴτιον καὶ τὸ ἐκ-
 τοῦ αἵτιου τὴν ὑπαρξίν ἔχον τῆς αὐτῆς ὑπάρχη φύ-
 σεως, ὁμοούσια λέγεται. Καὶ ἐν τῷ κατὰ Σαβελλίου
 καὶ Ἀρειανῶν λόγῳ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγων,
 Οὐ γὰρ ἀδελφὰ, φησὶ, λέγομεν, ἀλλὰ Πατέρα καὶ
 Υἱὸν ὁμολογοῦμεν· τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτὸν, ἐπειδὴ
 ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός. Εἰ οὖν διὰ τὸ ὁμοούσιον εἰρη-
 ται διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα· τὸ δ' ἐκ τινος ὅν ὁμο-
 ούσιον εἶναι τῷ ἐξ οὗ ἐστὶ, καὶ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ
 δοκεῖ, καὶ μάλιστα ὅταν τῆς αὐτῆς φύσεως ᾖσι, διὰ
 τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι εἴρηται.

etum fuisse, per Filium Spiritum procedere; propter principii, et ejus quod a principio, relatio-
 nem eos dixisse putemus, per Filium dici proce-
 dere Spiritum sanctum, et ob nullam aliam ratio-
 nem, cum istam consubstantialitatem potissimum
 principii, et ejus quod a principio, relatio probet.
 Ejus una cum aliis magnus quoque Basilius testis
 est, in epistola ad canonicas haec dicens: Cum
 enim Pater lumen sine principio est, Filius quoque
 lumen, sed natum, lumen tamen utroque, merito
 consubstantialem cum dicent, ut naturae identita-
 tem significant. Non enim, quae germana sunt,
 consubstantialia dicuntur, ut quidam putant, sed
 cum causa, et quod a causa subsistentiam habet,
 ejusdem naturae sint, tunc consubstantialia dicun-
 tur. Rursus idem in sermone contra Sabellium et
 Arianos, de Patre dicens et Filio: Non enim eos,
 inquit, germanos dicimus, sed Patrem prostemur
 et Filium: identitas autem essentiae in eis est, quia
 Filius ex Patre. Si igitur propter consubstantialita-
 tem dictus est per Filium Spiritus, causa vero et
 causatum, cum ejusdem naturae sint, consubstan-
 tialia sunt, ut ait Basilius, manifeste patet, propter
 relationem causae et causati, sive principii et ejus
 quod a principio est, per Filium procedere Spiritum
 dictum fuisse.

ΚΕΦΑΛΑ. Ζ'.

Auctoritates doctorum in quibus Spiritus sanctus ex Filio, et ex ambobus dicitur esse, prodire, et profuere: quodque non gratia Spiritus non subsistens, sed ipsa persona Spiritus dicitur prodire, profuere, emanare, etc., a Filio.

Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς διὰ μόνης οἱ Ἀνατολικοὶ ἐδείχθησαν ἅγιοι τὸν Υἱὸν αἰτίαν φρονοῦντες τοῦ Πνεύματος· δεικτέον δὲ ὁμῶς καὶ τινὰς αὐτῶν οὐδὲν ἦτιον καὶ τῆ ἐκ χρησαμένους ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ ὑπάρξει Πνεύματος. Ἐκείνους μὲν οὖν, ὧν τοῖς λόγοις καὶ τὶς ἀμφιβολία καταλείπεται, Πασιλείον τε φημι, καὶ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, Ἀθανάσιον τε καὶ ἄλλους, παραλείπτειν τανῦν· οὐ μὴν οὐδ' ἐκείνων τοῖς λόγοις χρηστέον, οἱ πολλαχοῦ δεικνύουσιν ἰσοδυναμοῦσαν τῆ ἐκ, τὴν διὰ· οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ πλείους, ἢ πάντες· προχειριστέον δὲ μόνους Κύριλλον τε καὶ Ἐπιφάνιον, σαφέστερόν τε τῶν ἄλλων καὶ μᾶλλον διὰ πάντων τῶν πονηθέντων αὐτοῖς λόγων αὐτῆ τῆ ἐκ χρησαμένους· ὧν τὸ ἀξιωμαθρον ἐν Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ, καὶ οἱ ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τῶν ἀπίστων ἀγῶνες καὶ τῶν αἰρίσεων, οἵδενα λεληθάσιν. Ἐρῶ δὲ οὐ πάντα αὐτῶν, οὐδὲ γὰρ ἂν δυναίμην ἐξαριθμῆσθαι, ἀλλ' ὀλίγα τε καὶ μέτρια, τὸ μῆκος ἐκφεύγων. Ὁ μὲν οὖν μακάριος Κύριλλος ἐν τῇ εἰς τὸν προφήτην Ἰωὴλ ἐρμηνείᾳ, τῆ, Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος μου, οὕτω φησὶν· Ἦ μὲν γὰρ ἐστὶ Θεὸς ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱός, γεγέννηται γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἕσιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστὶ, φησὶ, καὶ οὕτως ἐξ αὐτοῦ ὡς ἐπ' αὐτοῦ

νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, πᾶσαν ἀμφιβολίαν τοῖς προφασίζομένοις περιαιρῶν. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδοσίον λόγῳ, Βαπτίζοντα, ἔφη, τὸν Ἰησοῦν ἐν πυρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, οὐ τὸ ἀλλότριον τοῖς βαπτιζομένοις ἐνιέντα Πνεῦμα δουλοπρεπῶς καὶ ὑπηρετικῶς, ἀλλ' ὡς Θεὸν κατὰ φύσιν μετ' ἐξουσίας τῆς ἀνωτάτω, τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἕσιον αὐτοῦ· καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ· Νομοθετοῦντος τοιγαροῦν τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς ὑπάρχον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, νομοθετεῖ. Καὶ ἐν ἑτέρῳ, Οὐδεμίαν ἄρα, φησὶν, οἶδεν ὁ Παῦλος φύσεως διαφορὰν Υἱοῦ τε καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' ὡς ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπάρχον, τῷ τῆς κυριότητος ὀνόματι καλεῖ. Καὶ ὅρα, ὅτι διὰ τοῦτο φησὶ τὸν Παῦλον Κύριον τὸ Πνεῦμα καλεῖσαι, ὅπερ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι· τὰ γὰρ τῶν αἰτίων ὀνόματα τοῖς αἰτιατοῖς εἰώθαμεν ἐπιτιθέμεναι. Καὶ ἐν τῇ εἰς τὸν ἐνατον ἀναθεματισμὸν ἐξηγήσει, Ἄνθρωπος γεγονώς, φησὶν, ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀπομεμένηχε καὶ οὕτω Θεός, πάντα ἔχων ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ, διχα μόνου τοῦ εἶναι Πατὴρ, καὶ ἴδιον τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐμπεφυκὸς ἅγιον Πνεῦμα.

Εἰ δὲ τις αὐτοῖς ἀντεπάγοι τὰ τοῦ Θεοδώρητου εἰς τοῦτον τὸν ἀναθεματισμὸν εἰρημίνα, περὶ τοῦτου καὶ πρότερον εἴπομεν, καὶ νῦν αὐτοῖς τῆν

CAPUT VII.

Sed jam per ipsa sola manifestissime probatum est, Orientales doctores Filium principium Spiritus esse palam prosteri. Probandum autem nonnullos eorum præpositione quoque ex non minus usos fuisse de Filio in subsistentia Spiritus. Illos itaque, quorum testimonia calumniam patiuntur, tanquam non eorum, vel non ita per eos edita, sanctum videlicet Athanasium, Basilium, Gregorium Nysseum, omittendos duxi, nec illorum auctoritatibus utendum, qui plerisque in locis ipsam per, probant. Equivalere ipsi ex, in theologia: hi vero quasi omnes aut major pars sanctorum doctorum est. Cyrillum autem duntaxat et Epiphanium producendum duxi, qui cæteris apertius et magis ubique Operum suorum præpositione ex usi sunt: quorum quanta qualisque auctoritas in Ecclesia Dei sit, certaminaque eorum contra infideles et hæreses, nemo est quem lateat. Producam vero non omnia eorum testimonia (nec enim facile est), sed aliqua pauca, fugiens verborum prolixitatem. Beatus itaque Cyrillus, in expositione prophetæ Joëlis supra illam auctoritatem: *Effundam a Spiritu meo*, sic ait: In quantum enim Deus ex Deo secundum naturam Filius est, cum natus sit ex Deo et Patre, proprius ejus et in eo et ex eo Spiritus est, quemadmodum et de ipso Deo et Patre intelligitur; et ex eo est, inquit, et ita ex eo, quemadmodum de ipso

Deo et Patre intelligitur, omne dubium querentibus causam tollens. Idem rursus in sermone ad Theodosium imperatorem: Baptizantem, inquit, Jesum in igne et Spiritu sancto, non alienum baptizandis effudisse Spiritum serviliter et instrumentaliter, sed tanquam Deum secundum naturam cum auctoritate summa, qui ex eo et proprius ejus est. Et iterum in *Thesauris*: Legem igitur cum ferat Christus, ita condit eam, tanquam in eo et ex eo sit Spiritus ejus. Et rursus: Nullam igitur naturæ differentiam Filii et Spiritus sancti Paulus novit, sed tanquam ex eo et in eo naturaliter sit, Dominico nomine eum vocat. Et animadvertite, quod ideo dicit Paulum appellasse Spiritum Dominum, quod Filii nomen est, quia ex Filio est; causarum enim nomina causatis solemus imponere. Item in expositione noni anathematis: Homo factus, inquit, unigenitus Dei Filius, non minus permansit Deus, omnia habens quæcunque et Pater, præterquam quod non sit Pater, et proprium habens, qui ex eo et in eo insitus est Spiritus sanctus.

Quod si quis rursus opponat quæ a Theodorito in hunc anathematismum dicta sunt, primo quidem sciat, quæcunque Theodoritus contra Cyrillum scripsit, omnia reprobata et anathemati tradita ab omnibus sequentibus sanctis conciliis fuisse, ita ut non deceat ex maledictis et jam reprobatis ac-

ἐξηγήσιν ἀντεστήσαμεν ταύτην, σαφῶς παριστῶσαν τὴν τοῦ διδασκάλου διάνοιαν· προσέτι δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπολογίας τῆς πρὸς Θεοδώρητον τὸ αὐτὸ τοῦτο, εἰ τις εὐγνωμόνως ἀκούσεται, δείξει δυνάμεθα. Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ, φησὶν, ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν, ἀλλ' οὐκ ἄλλοτριὸν ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, πάντα γὰρ

quere. Deinde satis jam de hoc per nos dictum est, quando etsi non in utroque, in altero tamen eum mentitum fuisse probavimus, cum ipse quidem, quod per Filium Spiritus habeat subsistentiam, negaret; nos autem testimoniis doctorum probaverimus verum esse, ita ut non debeamus silentio sacri concilii nisi, et inde arguere, quod Theodorus scripsisset Spiritum sanctum, nec ex Filio, nec per Filium subsistentiam habere, et concilium hijs auditis tacuerit, nec eum redarguerit: ideo tacuit, quia eum vera dixisse sciebat. Ecce etenim probatum quidem est, Spiritum sanctum per Filium subsistentiam habere; synodus vero non solum de altero, videlicet quod non ex Filio habeat subsistentiam, tacuit, sed etiam de altera parte, hoc est, quod nec per Filium procedat, quod tamen palam falsum est. Quemadmodum enim hoc silentio præterit, cum tamen falsum sit, ita etiam reliquum, videlicet quod nec ex Filio subsistentiam habeat, cum ipsum quoque falsum sit. Hæc igitur in superioribus diximus, et nunc illius noni anathematismi, contra quem Theodorus scribens illa dixit, ipsius Cyrilli expositionem induximus, seipsam et suam mentem exponentis, et contra maledicta Theodoriti replicantis. Non decet igitur, omisso illo alium querere verborum Cyrilli expositorem, et præsertim acerrimum ejus hostem. Quare autem Cyrillus Spiritum dixerat proprium Filii, in nono anathematismo, quod Theodorus carpsit, ipse exponens: Quia dicit, Ex eo est, et conveniens in hoc Occidentalibus Patribus. Et illi enim Spiritum dicunt Filii tanquam ex eo procedentem. Præterea ex responsione Cyrilli ad Theodoritum idem probare possumus, si quis sine contentione audiat: Procedit quidem, inquit, Spiritus sanctus ex Deo Patre secundum verba Salvatoris, non tamen est alienus a Filio; omnia namque cum Patre habet. Et hoc ipsemet docuit, dicens de Spiritu sancto: *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt*: ideo dixit vobis: *Ex meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Nam etsi a Patre, inquit, procedere Spiritum sanctum Salvator dixit, non minus tamen est etiam Filii: est autem Filii, quemadmodum et Patris. Superius namque dixit: *Erat namque et est Spiritus ejus, sicut et Patris*: et non magis Patris, minus Filii, sed similiter amborum. Hoc vero nihil aliud est, nisi: Quemadmodum est Spiritus Patris, tanquam ex eo procedens, ita scilicet etiam Filii est, tanquam ex eo per eum procedens. Et hoc significat eum in testimonium hujus rei accipiat, quod Filius omnia habeat quæ et Pater, et addat,

ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς. Καὶ ἀνωτέρω, Τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα, καὶ ἴδιον αὐτοῦ, μονοουχὶ τοῦτο λέγων, ὡς εἰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι αὐτὸ ὁ σωτήριος φησι λόγος, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς δηλαδὴ ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ· καὶ ἡ αἰτία, ὅτι πάντα ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς· διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶ, καὶ τὸ, Ἐξ ἐμοῦ λήψεται,

quod hoc de Spiritu dixerat Dominus. Postremo idem probat per illam auctoritatem, quod ex eo, id est, Filio accipiat Spiritus. Hoc enim et sanctus Epiphanius (ut paulo post ostenditur), pro eo quod ex eo procedat, accipit. Ipse quoque beatus Cyrillus in expositione super Joannem, ipsam auctoritatem exponens, sic inquit: Accipere enim Spiritum dicimus ex Patre et Filio ea quæ illorum sunt, non tanquam aliquando quidem non habentem insitam in eis sapientiam et potentiam, cum intelligatur habere eandem essentiam, semper etenim sapiens et potens est Spiritus; imo vera ipsa sapientia et potentia est, non participatione, sed naturaliter. Si igitur id quod Spiritus ex Filio accipit, sapientia et potentia est, hæc vero non aliquando quidem habet, aliquando vero non; semper namque talis est natura, non participatione; semperque a Filio accipit, quæ cum non habeat participatione, natura ejus sunt: quid hinc colligatur, quis ignorat? Et merito hæc beatus dicit Cyrillus, qui in plerisque aliis locis manifeste ex Filio, sicuti ex Patre, procedere dicit Spiritum sanctum. In epistola namque ad Nestorium: Etsi est, inquit, Spiritus in propria hypostasi prout Spiritus est, non Filius, non est tamen ab eo alienus, profluit autem ex eo sicuti ex Deo et Patre. Ne quis autem hoc verbum, Profluere, de secunda et temporali processione putet hic fuisse dictum; primo quidem sciat, quod non est hic sermo de distributione donorum et charismatum Spiritus, sed de ipsa ejus hypostasi. Deinde hoc, Profluere, semper reperies apud hunc doctorem pro, Procedere. Etenim tum in expositione Symboli, profluit quidem, inquit, hoc est, procedit: tum in sexto ad Hermian, et Spiritum quidem veritatis eum nominat, profluere autem ex ipso asserit Patre, tum etiam plerisque aliis in locis idem dicit. Illud quoque quod dicit. Sicuti ex Deo et Patre, non superfluit; nihil enim ille supervacaneum, sed omnia cum magno pondere dicit; et ita vult, Spiritum esse Filii, prout est Patris: et ita profluere, prodire, et emanare a Filio, prout a Patre, et nullo modo aliter. Ideo in sermone ad Theodosium imperatorem de hoc loquens, et volens probare ita esse Filii Spiritum, prout Patris; et ita ex Filio nobis emanare eum, prout ex Patre: Non ex mensura, inquit, secundum Joannem, dat Spiritum Filius, sed ipse eum ex seipso emittit, quemadmodum et ipse Pater. Quare beatus Paulus omni in hoc differentia proposita, nunc quidem Deo et Patri illum attribuit, nunc rursus Filio. Profert.

εἴρηται, ὅτι ἃ λαμβάνει ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγειν τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δηλοῦν βούλεται.

Τὸ γὰρ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι εἴρηται ὅπως τοῖς ἁγίοις νοεῖται· καὶ ὅτι τῷ μὲν μεγάλῳ Βασιλείῳ ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνός, τῷ δὲ θεῷ Μαξίμῳ ὡς ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ, τοῖς δὲ Πατράσι τοῖς Δυτικοῖς ὡς ἐκπορευόμενον ἐξ Υἱοῦ. Οὐκ ἂν οὖν οὐδ' αὐτῷ κατ' ἄλλον ἔδοξε τρόπον Υἱοῦ λέγεσθαι Πνεῦμα, καὶ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἢ πάντως ὡς τοῖς ὁμόφροσιν, ὡς ἐξ Υἱοῦ δηλαδή, ἢ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον· οὐδὲν γὰρ διαφέρει ἐξ Υἱοῦ λέγειν, ἢ δι' Υἱοῦ. Καὶ γὰρ αὐτὸς ποτὲ μὲν τὴν ἐκ τῆς οὐσίας, ποτὲ δὲ αὐτὴν μεταλαμβάνει εἰς τὴν διὰ, ὡς καὶ ἀμφὶ δυναμένας παραλαμβάνεσθαι. Καὶ γοῦν ἐν τοῖς πρὸς Παλλάδιον κατὰ πύσιν καὶ ἀποκρίσιν λόγοις, Τρεπτὸν οὐτι που τὸ Πνεῦμα, φησὶν· ἢ εἴπερ αὐτὸ τρέπεσθαι νοεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῦθος τὴν θεῖαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἦγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχέμενον Πνεῦμα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν πρὸς Ἑρμεῖαν, αἰτίαν ἀποδιδούς τοῦ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι Πνεῦμα, φησὶ· Τίνος ἴδιον εἶναι φάμεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Ἠότερον δὴ μόνου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς; ἢ γοῦν καὶ τοῦ Υἱοῦ; ἢ καὶ ἀνὰ μέρος ἐκατέρου, καὶ ἀμφοῖν, ὡς ἐν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας; Ἀποκρίνεται δὲ ὁ Ἑρμείας· Οὕτως ἔγωγέ φημι, ὧ ἑταῖρε· καὶ ὁ Κύριλλος πρὸς αὐτόν· Ὁρθῶς. Ἴδου καὶ αὐτὸς ἴδιον τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα φησὶ διὰ τὸ δι' Υἱοῦ εἶναι· δι' Υἱοῦ δὲ ἐστὶ, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἀλλὰ διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην καὶ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, πλην τοῦ εἶναι Πατὴρ· οὕτως ἑαυτῷ διὰ πάντων ὁ διδάσκαλος συμφωνεῖ. Ἐν γε γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐστὶ, μὴ πνεύσει πάντως ἢ ἐκπορεύσει· καὶ διὰ τοῦτο φησὶν αὐτῶν ἴδιον εἶναι, διότι ἐκ Πατρὸς ἐστὶ δι' Υἱοῦ· τοῦτο δ' ἐστὶ διὰ τὸ ταυ-

deinde Pauli verba, quibus æque Filii esse Spiritus, sicuti et Patris, probatur. Nulla enim differentia est, Filii Spiritum, vel Patris dici; omnem enim in hoc differentiam Paulus postponit. At Patris dicitur Spiritus, tanquam ex eo procedens: ergo eodem modo Filii quoque dicitur Spiritus.

Præterea in superioribus satis disseruimus, quomodo dicitur Spiritus Filii secundum doctores; secundum enim Basilium, tanquam per Filium manifestus: secundum Maximum, tanquam per Filium procedens: secundum Patres Occidentales, tanquam ex Filio procedens. Nec igitur Cyrillus alia ratione dixisset, Spiritum Filii esse et Filii proprium, quam alii idem cum eo sapientes doctores dixerunt, tanquam ex Filio scilicet, sive per Filium, procedentem. Nihil enim interest, Ex Filio, vel, Per Filium dicere. Etenim ipse quoque nunc ponit, Ex, nunc eam mutat in per, tanquam

τὸν τῆς οὐσίας. Ἀρκέσει μὲν οὖν ἐκ πάντων πολλῶν τῶν τοῦ μακαρίου Κυρίλλου καὶ πλείων, ὡς πλήρης πᾶσα αὐτοῦ συγγραφή, καὶ μόνον ταῦτα τὴν ἐκείνου παραστήσει διάνοιαν. Ἀκούσωμεν δὲ τὸ ἐντεῦθεν καὶ Ἐπιφανίου τοῦ Θαυμαστοῦ ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ λόγῳ λέγοντος οὕτω· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ· καὶ πάλιν· Ἀμφότερα κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ δικαίῳ, ὁ Χριστὸς καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστὸς, Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Οὗτος μὲν οὖν οὐδὲ περὶ χαρισμάτων διανομῆς πραγματεύεται, περὶ δὲ τῶν θείων προσώπων καὶ τῆς τούτων ὑπάρξεως τὸν λόγον ποιεῖται· εἰς μαρτυρίαν δὲ τοῦ καὶ ἐκ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὸ Ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ἔλαβεν· καὶ διδάσκει διὰ τούτων, οὕτω τοῦ θεοῦ Εὐαγγελίου ἀκούειν τὸ· Ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ὡς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ ἔτι ἐν τοῖς αὐτοῖς· Ἄλλ' ἔρει τις· Οὐκοῦν φάμεν δύο Υἱοὺς εἶναι; Καὶ πῶς ὁ Μονογενῆς; Μενοῦν γε σὺ τίς εἶ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; Εἰ γὰρ τὸν Υἱὸν καλεῖ, τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ παρ' ἀμφοτέρων, καὶ τὰ λοιπὰ. Καὶ ἔτι· Πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα ἀληθείας ἐστὶ, φῶς τρίτον παρὰ Πατρὸς κατὰ Υἱοῦ. Καὶ αὖθις· Ὅν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὕτω τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, παρ' οὗ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὗ λαμβάνει. Ἀλλὰ σημείωσαι, ὅτι τὸ λαμβάνειν ἀντὶ τοῦ ἐκπορεύεσθαι ὁ ἅγιος ἐξεδέξατο ἀνωτέρω. Καὶ οὐδὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα εἰ μὴ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἐξ Υἱοῦ. Τί γένοιτ' ἂν τούτων σαφέστερον, τί δὲ καθαρώτερον; Οὐ διαβρήδην οὗτοι καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίαν ποιοῦνται τοῦ Πνεύματος; Οὐ καὶ ἐξ Υἱοῦ διδάσκουσιν αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι; Τί οὖν; βύσσομεν τὰ ὧτα πρὸς τσαύτας τῶν διδασκάλων φωνάς, οὕτω μὲν οὐσας πολλάς, οὕτω δὲ θείας, οὕτω

ambæ vere dici possint. Unde in eis quæ ad Palladium in forma dialogi scribit: Mutabilis vero minime, inquit, est Spiritus; nam si mutabilitati subjaceret, ipsi divinæ naturæ isto defectus ascriberetur. Siquidem Dei et Patris, nec non et Filii est, qui essentialiter ex utroque, scilicet ex Patre per Filium, profluit Spiritus. Item in quinto ad Ieremiam, reddens causam, cur Spiritus Filii dicatur Spiritus. Cujusnam, inquit, propriam dicitur esse Spiritum sanctum? Utrum solius Dei et Patris? an etiam Filii? an et disjunctim utriusque, simul et amborum, tanquam unum ex Patre per Filium propter identitatem essentialis? Proprium itaque Filii ipso quoque Spiritum dicit, quia per Filium est. Per Filium autem est propter identitatem essentialis, Patris videlicet et Filii. At propter eandem ipsam omnia etiam Patris sunt Filii, præterquam quod non sit Pater. Ita sibi ipsi per omnia

δὲ συμφώνου; ἀπάσας, καὶ τὰ τῆ προλήψει χάριτά- A Οὐ πρὸς ἀνδρῶν τοῦτο συμφών τε καὶ θεῶν, καὶ τοῦτ
μενοι μόνη τούτων ἀπάντων ἀργίαν καταγνωσόμεθα; λόγους εἰκονομούντων ἐν κρίσει.

ΚΕΦΑΛ. II'.

Ἐπει δὲ τινες τῷ ῥήματι τοῦ πέμπεσθαι καὶ
προχεῖσθαι προσκόπτοντες, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὰ τοῦ
Πνεύματος χαρίσματα πέμπεσθαι λέγουσιν, οὐκ αὐ-
τὴν αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν· τούτων γὰρ καὶ μετα-
λαμβάνειν τοὺς μεταλαμβάνοντας· ὡς ἂν γέλωσ
ἀποδειχθῆ πᾶσα περιεργία τῶν βουλομένων τοῖς
μειρακιώδεσι τουτοῖσι λόγοις κατὰ τῆς ὑγιούς τῶν
ἀγίων δόξης χωρεῖν, αὐτῆί πάλιν ἡμῖν παρίτωσαν,
καὶ τοῦτον τὸν λόγον ἐξελέγξοντες, καὶ ἑαυτοὺς ἐξη-
γούμενοι.

Φησὶν οὖν ἐν τῷ ἐβδόμῳ τῶν πρὸς Ἑρμεῖαν ὁ
ἱερὸς Κύριλλος· Τὸ δὲ δὴ τὴν θεῖαν ἡμῖν ἐγχαράτ-
τον εἰκόνα, καὶ σημάτων δίκην ἐμποιοῦν τὸ ὑπερ-
κόσμιον κάλλος, οὐχὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι; Πρὸς δὲ φη-
σιν ὁ Ἑρμείας· Naί· ἀλλ' οὐχ ὡς θεός, φησὶν·
ἀλλ' ὡς θεὸς χάριτος ὑπουργόν. Καὶ ὁ ἅγιος· Οὐκ
αὐτὸ τοιγαροῦν ἡμῖν, ἀλλ' ἡ δι' αὐτοῦ χάρις ἐνοση-
μαίνεται. Ὁ Ἑρμείας· Ἐοικεν. Ὁ ἅγιος· Ἦν
οὖν ἀναγκαῖον, εἰκόνα τῆς χάριτος, καὶ οὐχὶ μάλ-

consona dicit sanctus hic doctor. Unum etenim et
eundem Spiritum ex Patre per Filium esse, una et
eadem spiratione sive processione; et ideo illius

λον εἰκόνα Θεοῦ διακεκλήσθαι τὸν ἄνθρωπον. Εἴτε
ἐφεξῆς κατασκευάζων διὰ πάντων, ὡς ἡ τοῦ Πνεύ-
ματος ὑπόστασις αὐτὸς ὁ Θεὸς ἦν, ὁ τὴν θεῖαν ἡμῖν
ἐν τῇ πρώτῃ πλάσει ἐγχαράξας εἰκόνα, καὶ οὐχὶ
χάρις τις ἀνυπόστατος· οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ
καὶ τὴν δευτέραν τοῦ πλάσματος ἀνακαίνισιν διὰ
τοῦ σωτηρίου τοῖς μαθηταῖς ἐμφουσήματος γενομένην
διὰ τοῦ ἀγίου φησὶ γεγενῆσθαι Πνεύματος. Ἐδει
γὰρ ᾧ πρότερον μὴ ὢν ἄνθρωπος γεγένηται τρόπι,
τῷ θεῷ δηλαδὴ Πνεύματι αὐτῷ τῷ ἐνοποστάτῳ θεῷ,
τῷ αὐτῷ καὶ πάλιν ἀναπλασθῆναι τὸν ἁγιασμὸν
ἀπολέσαντα. Φησὶ γοῦν· Εἰ γὰρ τῆς οὐσίας τοῦ
Πνεύματος διεσχοινισμένη τις ἦν ἡ δι' αὐτοῦ χάρις,
τί μὴ ἔφη σαφῶς ὁ μακάριος Μωϋσῆς, ὅτι παρενη-
εγμένῳ τῷ ζῶν πρὸς τὸ εἶναι, λοιπὸν ἐνεφύσησε
χάριν ὁ πάντων Δημιουργὸς τὴν διὰ πνοῆς τῆς
ζιοῆς; Χριστὸς δὲ ἡμῖν, Λάβετε χάριν τὴν δι'
ὑπουργίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος; Ἄλλ' ὠνόμα-
σται μὲν ἐκεῖ πνοή ζωῆς· ζωὴ γὰρ ἀληθῶς ἡ τῆς

eorum proprium ait esse, quia ex Patre per Fi-
lium est, hoc autem propter identitatem essen-
tiae.

CAPUT VIII.

Ut autem clarius omnis eorum arguatur calum-
nia, qui contra sanam doctoris sententiam autu-
mant eum ex Filio dixisse dona Spiritus mitti, non
ipsam ejus hypostasim sive personam; ipse rursus
adsit, hanc falsam eorum arguens opinionem, et
seipsum exponens, quidnam sit quod ait, per Fi-
lium sive ex Filio profluere, prodire, emanare,
scaturire; et simpliciter quod in sanctificationem
in hunc mundum ab eo mittitur.

Ait etenim in septimo ad Perumiam: Inhabitan-
tem enim sibi et insitum quis haberet eum qui
natura et vere Deus est (de Filio dicens), cum Spi-
ritum accipiat, qui non alienus et essentia disjun-
ctus ab eo est, sed qui ex eo, et in eo, et ejus
proprius est, et æque atque ille Dominus est? Et
post pauca: Misit autem nobis e caelo Paraclitum,
per quem et in quo nobiscum est, et in nobis ha-
bitat: non alienum in nobis affmans, sed qui es-
sentiae suæ et Patris sui proprius est Spiritus.
Quod autem hæc de substantia Spiritus, non cha-
rismatibus non subsistentibus ait, omnibus patet.
Idem rursus in eodem: Qui vero nobis divinam
inculpsit imaginem, et similitudinem cujusdam
sigilli, supremam nobis pulchritudinem imponit,
nonne Spiritus est? Ita (inquit Hermias) non ta-
men ut Deus, verum ut divinæ gratiæ minister. Et
Cyrillus: Non igitur ipse Spiritus nobis, sed ejus
per eum gratia nobis imprimitur. Hermias. Ita vi-
detur. Cyrillus. Ergo necessarium esset, imaginem

gratiæ, non Dei, vocatum fuisse hominem. Post
hæc consequenter per omnia probans, quod hy-
postasis sive persona Spiritus, ipse scilicet unus in
Trinitate, Deus erat, qui divinam nobis in prima
hominis plasmatione impressit imaginem, non
gratia non subsistens: secundam item plasmatis
reparationem, per salutarem discipulis insuffla-
tionem factam, per eundem Spiritum sanctum
factam fuisse ponit. Dicebat etenim: A quo, an-
tequam esset, modo factus fuerit homo, per san-
ctum videlicet Spiritum hypostaticum Deum, ab
eodem rursus, deperdita sanctificatione, eum re-
parari. Si enim, inquit, gratia Spiritus ab ejus
substantia disjuncta esset, cur beatus quidem
Moses, homine ad esse producto, non dixerat:
Sufflavit Creator omnium gratiam per Spiritum
vitæ? Christus vero nobis: Accipite gratiam per
ministerium Spiritus? Sed illic quidem dictum
est, Spiritus vitæ (vita enim vere divinitatis na-
tura est), hic vero per Salvatorem, Spiritus san-
ctus, ipsum procul dubio Spiritum credentium
animabus emittentem. Hæc aperta sunt rei propo-
sitiæ testimonia. Aperius tamen in sequentibus
dirimit illam opinionem, qua quidam putant, non
subsistentem nobis gratiam mitti, et per eam nos
sanctificari. Ait enim: Templum vero Dei, nec non
dii et vocamur et sumus. Qua de causa, quæritur
ab adversariis, si gratia participamus nuda et
non subsistente? At non ita se veritas habet: